

POJETÍ PRÁVA V MASARYKISMU A SOCIÁLDEMOKRATISMU
 ПРАВОВАЯ ИДЕОЛОГИЯ МАСАРИКИЗМА И СОЦИАЛ—ДЕМОКРАТИЗМА
 L'IDÉOLOGIE JURIDIQUE DU MASARYKISME ET DU SOCIAL-DÉMOCRATISME

Zdeněk Jičínský

Otázky teorie práva jsou rozpracovány v masarykismu velmi kuse. Masaryk, Beneš i ostatní stoupenci často sice užívají pojmu práva, operují s ním při odůvodňování svých thesů, při dokazování svých postulátů; nevymezují však většinou přesně obsah pojmů, jichž užívají. Ideologický proud měšťáckého myšlení, proklamující humanitu, všelidskou mravnost, nemůže se obejít bez práva a spravedlnosti. Dovolává se jich při řešení nejrozumnějších otázek, při ospravedlňování různých návrhů, požadavků apod. Pomocí práva a spravedlnosti se jim dostává hlubšího vnitřního smyslu, jakéhosi vnitřního posvěcení. Proto i v masarykismu — jako v každé buržoasní ideologii — tvoří pojmy práva a spravedlnosti veledůležitou oporu celého klenutí jeho myšlenkové konstrukce, přestože jim není věnováno tolik místa, jako některým jiným otázkám. Jejich specifická váha však nezávisí pouze na počtu stránek, jež o nich pojednávají, ale především na tom, že ideje práva a spravedlnosti jsou jedním z hlavních zdrojů, z nichž jsou čerpány argumenty k dokazování politických požadavků, jsou z hlavních svorníků, které váží, spojují jednotlivé části ideologie v jeden celek.

Právo podle masarykismu má nadtřídní charakter a v souvislosti s celkovým rázem tohoto směru je chápáno jako určitá morální kategorie. Právo je odůvodňováno eticky; čerpá důvody své platnosti a závaznosti z morálky.

Masarykova koncepce práva vychází z názorů přirozenoprávní teorie. Tak se organicky včleňuje do proudu obrozování přirozenoprávních teorií, k němuž dochází koncem XIX. a začátkem XX. století. (Velmi silné byly tyto snahy zvláště ve Francii, ve vlasti revoluční teorie společenské smlouvy a přirozených práv v XVIII. století, například *Gény*, *Le Fur*, *Barthelémy*, *Hauriou* i *Duguit* aj.) Oživení těchto názorů není však pouhou obdobou teorií přirozeného práva, které ovládaly právní filosofii v době rozkladu feudalismu a buržoasních revolucí v západní Evropě.

V tehdejší době těm směrům přirozenoprávní ideologie, v nichž se obrážely požadavky nové třídy, měšťanstva deroucího se k moci, bylo společné

dokazování, že člověk, individuum, je obdařen určitými nezczitelnými, nezadatelnými právy, jež jsou mu vlastní právě jako člověku. Společné jim bylo rovněž prohlašování absolutní povahy těchto práv, jež jsou věčná a nepodléhají časovým změnám. Jsou projevem lidské přirozenosti, jejich zdroj je v povaze člověka jako takového. (Vymezení i míra těchto práv se přirozeně již tehdy lišily u jednotlivých stoupenců této teorie — vzhledem k době, v níž s nimi vystupovali, vzhledem k rozdílnosti sociálního postavení apod.). Teorie „společenské smlouvy“ a „přirozených práv“ byla ostrým kritickým mečem k rozbíjení důvodů platnosti existujícího práva a celého společenského pořádku. Zvláště ve versi *J. J. Rousseaua* byla jedním z nejvýznamnějších ideových zdrojů francouzské buržoasní revoluce. (V této souvislosti nám nejde o ty přirozenoprávní koncepce reakční, které prokazovaly absolutní právo, resp. přesněji, svévoli absolutního monarchy z „boží milosti“ jako jeho „přirozené právo“.)

Proti teorii „přirozených práv“, zvláště v její nejrevolučnější podobě, o jejíž uvedení do života se pokoušeli velcí francouzští revolucionáři, jako *Marat*, *Robespierre*, *Saint-Just*, aj., povstala jako reakce škola historickoprávní. Popírajíc kategoricky její výchozí these, dokazovala, že právo je produktem jakéhosi mytického národního ducha. Neexistují nějaká absolutní „přirozená práva“, právo prochází, jsouc emanací národního ducha, organickým, nepřetržitým vývojem. Historickoprávní škola, hájící kontinuitu práva žijícího ve vědomí národa, se nejvíce rozvinula v Německu jako ideologický výraz odporu k francouzské revoluci, jako obhajoba monarchie, legitimismu.¹⁾

V dalším vývoji byla právní nauka zachvacována stále více juristickým positivismem.

Byla-li koncepce „přirozených práv“ před buržoasní revolucí východiskem ke kritice absolutismu a jeho právního řádu, resp. zvůle, ke kritice vrcholící v požadavku „Společenské smlouvy“ revolučního jeho zničení a

¹⁾ Byla představována hlavně Puchtou, Savignym, Hallerem, Stahlem aj. Ve Francii po revoluci ji propagovali stoupenci restaurace, J. de Maistre, Bonald aj.

Marx v různých pracích několikrát ostrým sarkastickým šlehem obnažil reakční charakter historickoprávní školy. (Srv. např. Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva.) V článku *Filosofický manifest historické právní školy* rozebral s břitkou ironií reakční myšlenky předchůdce této teorie G. Huga, zvláště vyzvedl jejich „positivnost“. „Každá existence je pro něho autoritou, každá autorita je mu důvodem.“ „Skeps XVIII. století vůči rozumnosti toho, co existuje, se u něho projevuje jako skeps vůči existenci rozumu.“ A Marx uzavírá: „Lze-li tedy Kantovu filosofii právem pokládat za německou teorii francouzské revoluce, lze Hugovo přirozené právo pokládat za německou teorii francouzského ancien régime.“ Všichni stoupenci historickoprávní školy vyslovují podle Marxových slov jeden závěr stejně neomaleně: Právo zvůle a násilí. Marx-Engels: *Sebrané spisy*, sv. 1, Praha 1956, str. 100, 101, 105.

uskutečnění těchto lidských práv, pak po revoluci ztratila opodstatnění.²⁾

Buržoasní obsah „přirozených práv“ se realizoval v normách pozitivního práva, stal se jejich prostřednictvím obecně závazným pro celou společnost. Buržoasní teorie neměla už důvodů, proč konstruovat zásadní rozpor mezi právem, které je, a právem, které by mělo být, mezi právem pozitivním a přirozeným, protože v životě bylo dosaženo určité jednoty ideálu a reality. Proto správně uvádí *Kelsen*, že juristický pozitivismus XIX. století ospravedlňuje pozitivní právo nikoli pomocí vyššího, od pozitivního práva se lišícího řádu (jako u konservativního přirozenoprávního dualismu XVII. a XVIII. století), nýbrž spíše pomocí tohoto práva samého.³⁾

Právní nauku, právní teorii v onom období plně ovládá pozitivistický právnícký dogmatismus, odmítající jakékoli „přirozenoprávní“ úvahy, zabývající se pouze a výhradně výkladem pozitivního práva. Jeho obzor je velmi úzký, je určen právními normami; pozitivistický výklad jednotlivých norem pozitivního práva je předmětem nejvyššího zájmu této, situace verbo, právní teorie. Co nad pozitivní právo jest, od ďábla jest.⁴⁾

Přirozené právo bylo ztotožněno nyní s právem pozitivním, nebylo tedy třeba ospravedlňovat pozitivní právo nějakým vyšším právem, ale bylo odůvodňováno jaksí ze sebe sama. Dále je třeba vzít v úvahu ještě nepři-

²⁾ Přitom vývoj kapitalismu, pod jehož tlakem praskal strnulý krúnýř feudálních institucí i v těch zemích, kde o politickém vítězství buržoasie nebylo ani tuchy, vynucoval si i v nich odpovídající právní úpravu. (Zvláště občanské právo dostává vzhledem k rozvoji zboží výroby stále více buržoasní obsah, srv. např. občanský zákon Rakousko-Uherska z r. 1811 i s jeho ustanovením § 7 o přirozených právních zásadách apod.)

³⁾ Kelsen: *Ryzí nauka právní*, Brno-Praha 1933, str. 24. Tato Kelsenova knížka obsahuje některé bystré postřehy o vývoji buržoasné právní teorie.

Kelsen uvádí, že i po opuštění přirozenoprávních koncepcí za éry pozitivisticky orientované dogmatické pravovědy bylo právo stále spojováno s ideou práva, se spravedlností.

Positivní právo musí odpovídat v určité míře ideji práva; právní charakter každého státu se přitom předpokládá jako samozřejmý.

Proto je i jeho legitimace pomocí této koncepce práva jako minima morálky (jež není nic jiného než zminimalisovaná přirozenoprávní nauka) zajištěna. „A tato minimální záruka také dostačuje v poměrně klidných dobách konsolidovaného panství buržoasie, v periodě to relativní rovnováhy sociálních sil.“ (Str. 15, 16.)

Výraznými změnami prochází buržoasné právní teorie v XX. století, zvláště v období všeobecné krise kapitalismu. „Tradiční právní teorie jest v důsledku sociálního otřesu, způsobeného světovou válkou, na cestě vrátit se opět a cele k teorii přirozeného práva; udržujíc se ve stejné politické situaci, v jaké byla feudální šlechta na počátku XIX. století, sahá buržoasie téměř v polovici XX. století nazpět k téžže politickým ideologiím, které tuto feudální šlechtu obhajovaly vůči této buržoasii samé.“ (Str. 17, 18.)

Není z toho zcela zřejmé, že Kelsen, když občas opustil „výšiny“ „ryzí“ právní nauky a vrátil se do nížin ideologie, si byl jasně vědom vnitřního smyslu soudobé politické problematiky?

jemné vzpomínky, jak snahy uskutečnit „přirozená práva“ vedly k revoluci, jež — i přes historický odstup — vyvolávaly u obhájců statu quo tísnivý pocit strachu. Stín guilotiny dopadající ve jménu „přirozeného práva“ na jeho odpůrce, legitimisty, děsil buržoasii a její ideology, kteří se sami stali již dávno legitimisty a svůj revoluční původ všemožně zapírali. (Platí v zásadě, nikoli však pro buržoasii v každé zemi.)

Není pochyb o tom, že přirozenoprávní teorie nesnese historickou ani sociologickou kritiku, protože její názory neodpovídají skutečnosti. Po této stránce však není mezi ní a juristickou teorií, honosící se názvem „positivní“, rozdíl, protože tato „positivní“ teorie překrucuje reálnou skutečnost v nemenší míře. Velmi správně shodu obou teorií v chápání státu analysoval *P a š u k a n i s*.⁵⁾ I pozitivismus musí překrucovat skutečnost, protože každá juristická teorie státu chápe stát jako samostatnou sílu, oddělenou od společnosti. A právě v tom je jeho idealismus, právnickost.

V doktríně přirozeného práva bylo hlavním to, že vedle všech druhů faktické závislosti jednoho člověka na druhém (od těchto závislostí ona abstrahovala), konstruovala ještě jeden druh závislosti na neosobní obecné vůli, vůli státu. Tato konstrukce však tvoří základ i právnické teorie státu (osoby). Přirozenoprávní prvek v juristických teoriích státu leží mnohem hlouběji, než se zdálo kritikům oné doktríny. Spočívá v samém pojmu veřejné moci, tj. moci, stojící nade všemi a obracející se ke všem. Jestliže se juristická teorie orientuje na tento pojem, ztrácí spojení s reálnou skutečností. Proto rozdíl mezi přirozenoprávní doktrínou a pozdějším pozitivismem je jen v tom, že první počítávala mnohem jasněji logickou souvislost abstraktní státní moci a abstraktního subjektu.

„Právní stát“, s nímž operuje pozitivistická pravověda, je pouhým přeludem, který je však velmi výhodný pro buržoasii, protože nahrazuje opotřebovanou náboženskou ideologií. Ideologie „právního státu“ je výhodnější než náboženská také proto, že, ač neodráží plně objektivní skutečnost, přece jen se o ni opírá. Moc jako „obecná vůle“, jako „moc práva“ se realizuje v buržoasní společnosti natolik, nakolik tato společnost představuje trh.

Koncepce „právního“ státu, která je v jistém vztahu k objektivní realitě, rafinovaně zastírá fakt panství buržoasie, protože abstrahuje od reálných závislostí, od třídních vztahů kapitalistické společnosti.

Vývoj buržoasné právní teorie tak přesvědčivě potvrzuje, co reakční buržoasie všemi silami popírá, že vše je pomíjivé, že vše se mění; nikoli

⁴⁾ Záporný postoj dogmatické pravovědy však ještě neznamenal, že v ní přirozenoprávní prvky nebyly obsaženy — i přes antipatie jednotlivých pěstitelů buržoasní právní moudrosti. Různé ideje přirozenoprávní teorie přežívají v té či oné míře i v této dogmatické právní nauce. Je právě zajímavým úkazem, jak nejrůznější představitelé juristického pozitivismu, očisťující právní vědu od posledních zbytků „přirozenoprávní“ příměsi, se vzájemně obviňovali, jak si vytýkali, že se ještě neoprostili úplně od „přirozenoprávních“ koncepcí.

⁵⁾ *Obščaja teorija prava i marksizm*, Moskva 1924, str. 109—113.

statický moment, jak říkal Masaryk, ale vývoj je rozhodující. Buržoasie usilující o moc vystupovala s teorií přirozených práv, aby v jejich jménu svrhla „nepřirozená“ práva feudálního absolutismu. Po vítězství potřebuje dokázat legitimitu, zříká se proto této revoluční ideologie a pěstuje historickou školu práva a juristický pozitivismus. Když však v úpadkovém stadiu vývoje kapitalismu sahá k porušování vlastních zákonů, když se její zákonost jejím přičiněním rozkládá, ztrácí zájem i „právo“ na toto teoretické odůvodňování, protože se sama svého „historického“ práva v praxi zříká. (V oblasti buržoasní právní ideologie bují ovšem stále nejrůznější čisté i křížené potomstvo těchto teoretických směrů.) Skutečný historický vývoj buržoasie jako třídy usvědčuje její teorie ze stranickosti, dokazuje zcela přesvědčivě třídní funkci teorií, v nichž předkládala své záměry, do nichž v jednotlivých obdobích halila své zájmy.

Koncem XIX. století a začátkem XX. století dochází, jak již bylo uvedeno, k určité obrodě přirozenoprávní teorie v nejrůznějších formách. Najde tu již v první řadě o „přirozená práva“ jedince jako u teorií XVIII. století, ale o posuzování platného práva kritickým průzorem jeho správnosti nebo nesprávnosti, odůvodňování souhlasem nebo nesouhlasem s etickými ideály. Přirozené právo se stává rovněž východiskem k odůvodňování nacionálních požadavků, což bylo zvláště důležité tam, kde národ nebyl svobodný, ale byl v určité závislosti na národu jiném. Přirozenoprávní teorie se stává podkladem k odůvodňování práv nejen jedinců, ale celých lidských skupin, národů. Úzce individualistická koncepce bývá nahrazována pojetím kolektivnějším. (Zde nebyl bez významu fakt, že „přirozená práva“ člověka se realizovala, zatím co „práva“ národů se v rámci kapitalismu jen stěží domáhala uznání.) Tyto přirozenoprávní teorie vyskytující se v nejrůznějších variantách, se vzhledem k podstatným změnám historických podmínek, vzhledem ke změněnému postavení a charakteru buržoasie nijak nepodobaly oněm revolučním teoriím. Revolučnost jim byla naprosto cizí; vedly — necháme-li stranou vysloveně konservativní reakční katolické teorie přirozeného práva — nejvýše k sporým požadavkům reformistické povahy. Samo oživení a růst těchto teorií souvisel s tím, že buržoasie, dostávající se s celým kapitalistickým systémem do krise, nemohla odůvodňovat existující právní řád z něho samého, ale musela se opět k jeho obraně a především k obraně celého společenského řádu obracet k „vyššímu řádu“, k vyšším hodnotám „přirozeného práva“, aby jimi ztvrzovala existující stav.

S teorií „přirozeného práva“ vystupovaly v různých obměnách na podporu svých požadavků politické směry různé povahy. Proto i operování s ní mělo v konkrétních historických podmínkách v různých zemích různý politický smysl.

„Přirozeného práva“ se vždy dovolávali stoupenci buržoasní demokracie, tohoto ztělesnění „přirozené rovnosti“ lidí za kapitalismu, k jejímu odůvodnění jako nejlepšího státního útvaru. V zemích, kde buržoasní demokracie nebyla ještě vybojována, kde byla tísněna nejrůznějšími pozůstatky absolutismu, feudalismu, mohla mít tato koncepce v boji proti zbytkům středověku v jistých mezích relativně pokrokový význam.

Tam, kde s teorií „přirozeného práva“ vystupují buržoasní odpůrci striktního zachovávání právních předpisů, znamená to ospravedlňování ústupu od principu legality, teoretické zdůvodňování rozkladu buržoasní zákonnosti, k němuž dochází za imperialismu. Tyto koncepce, rozrůstající se zvláště v období všeobecné krise kapitalismu, jsou vysloveně reakční.

Uvědomit si toto hlavní rozlišení je nutné i pro správnou charakteristiku Masarykovy koncepce „přirozeného práva“, jež je variantou onoho buržoasně demokratického směru. Její konkrétní působení třeba posuzovat v souvislosti s historickými podmínkami existence a politického vývoje českého národa v rámci Rakousko-Uherska koncem XIX. a počátkem XX. století, a zejména v rámci I. ČSR, kdy se masarykismus stal vedoucí ideologií buržoasie.⁶⁾

Masarykova teorie přirozeného práva byla úzce spjata s národnostní otázkou, přesněji s problémem možností k vlastnímu národnímu rozvoji českého národa (v rámci Rakouska). Vyvolala také prudký odpor a ostrou reakci ze strany tehdejší oficiální české měšťácké ideologie.

Nyní stručně k historii onoho sporu Masarykova „přirozeného práva“ s historickým „státním právem“ v české měšťácké ideologii.

Jedním z hlavních opěrných bodů politiky českých měšťáckých stran v oné době na rozmezí století byla „státoprávní idea“ českého národa, opírající se o jeho „historické právo“ vlastní státní existence.

Mezi četnými hlasateli a stoupenci „českého státního práva“ byly značné rozdíly v jeho chápání i ve způsobu jeho odůvodňování. Přes tyto difference je však možno stručně charakterisovat výchozí these „státního práva“ českého národa asi v tom smyslu, že poměr mezi českým národem a rakouským císařem je poměr smluvní, který vychází ze smlouvy mezi českými stavy (representujícími český národ) a Ferdinandem I. České království je k Rakousku ve vztahu pouze dynastickém (personální unie). Povaha tohoto vztahu

⁶⁾ Politické závěry, k nimž Masaryk pomocí této teorie dospíval, nebyly svou povahou zcela stejné.

Masaryk se např. v r. 1890 spolu s Kaizlem a Kramářem při vyjednávání o vstup do staročeské strany stavěl příznivě k punktacím, k návrhu reakční dohody o určitém rozdělení sfér vlivu s německou buržoasií, s níž přišla tato strana. (Punktače za jisté výhody pro českou buržoasii ve vnitrozemí obětovaly úplně veliké české menšiny v pohraničí na prosté vládě německé buržoasie.)

Teprve pod vlivem spontánní nenávisti českého lidu k punktacím, která přivedila také v r. 1891 ve volbách pád kompromitovaných staročechů, ustoupil od původního záměru a dal se k mladočechům.

vyžaduje, aby jakékoliv změny ve státoprávním poměru zemí českého království a veškeré změny jeho státního zřízení vůbec byly prováděny jen novými úmluvami mezi českým králem (tj. rakouským císařem) a politickými představiteli českého národa. Žádné vnější orgány, tj. ani říšská rada v Rakousku, ani tzv. delegace nemohou přijímat rozhodnutí právně závazující české království. Tyto zásady „státoprávní ideje“ byly stanoveny ve známé deklaraci z r. 1868 po provedení rakousko-uherského vyrovnání, jímž byly zmařeny naděje na obnovení samostatného postavení české koruny uvnitř rakouské říše, naděje zvláště silně živěné po r. 1848. O tuto deklaraci se opíralo hnutí usilující o realizaci českého „státního práva“. Hnutí bylo vedeno tehdejší přední politickou silou v národě, staročeskou stranou. Z požadavku „státního práva“ vycházela také politika pasivní resistance, pěstovaná až do r. 1879. I potom však, když čeští poslanci vstupem do říšské rady prakticky uznali prosincovou ústavu z r. 1867 popírající historické české „státní právo“, se oficiální česká politika onoho požadavku nevzdala. „Státní právo“ zůstávalo stále jedním z hlavních programových hesel měšťácké politiky, nejen za éry staročeského vedení, ale i tehdy, když politické vedení národa převzala mladočeská strana. Později se k němu hlásily i další buržoasní a maloburžoasní strany, radikálně pokroková, státoprávně radikální i národní strana dělnická.

Formulace historického „státního práva“ byly velmi nepřesné, jeho obhájci se mezi sebou značně lišili v tom, jak je odůvodňovali, o co je opírali, jakou mu přikládali platnost a dosah, které politickoprávní akty, dokumenty uznávali, jakou jim přikládali váhu, které zamítali apod.⁷⁾

Masaryk v době sporu, jemuž dal podnět zejména program strany lidové z r. 1900, mluvil oprávněně o státoprávním Babylonu, o státoprávní konfusi, o státoprávním utopismu apod.

Rámcový program české strany lidové (realistické) z r. 1900 stanovil, že strana lidová se dovolává především tzv. práva přirozeného a jím dává obsah právu historickému. Program po této stránce znamenal rozchod s tradičním principem české politiky, který sice v praktické politice české buržoasie nebyl brán příliš vážně, přesněji řečeno, praktická činnost vedoucích měšťáckých stran, staročeské i mladočeské, se nesla zcela v kalném proudu rakouské loajality, navenek se však tvářila, jakoby skutečně bojovala za „státní právo“. Princip „státního práva“ byl politicky tabu,

⁷⁾ Srov. např. K. Kramář: *České státní právo*, Praha 1896. Kramář, jehož koncepci podrobil Masaryk ostré kritice, dokazoval, že české státní právo stále trvá. „České státní právo je tudíž, dle právních názorů českého lidu, právo, jež zemím koruňy české náleží.“ Proti jeho právoplatnosti bylo lze sice od dob Marie Terezie provést různé skutky a zákony, avšak nic, „co by právo jako právo mohlo zrušiti“; nejméně pak to mohla platná ústava z r. 1867. I Kramář však jako řádný buržoasní právník a občan okamžitě dodával, že tato ústava ovšem jest „zákonem, kterýž třeba držeti, jemuž třeba se podříditi“ (str. 61—2). Právo státní však nelze jednostranně měnit; proto bez ohledu na všechny ústavní právní změny trvá nedotčeno.

I Kramářovi se však do jeho historického státního práva vkrádalo takřka nepozorovaně „právo přirozené“. „Zápas českého lidu za restituci českého státního práva jest tudíž bojem za vyšší, lepší, přirozenější stav, než jest nynější. Boj za české státní právo nemá na své straně toliko nepopíratelné právo historické, nýbrž i své vnitřní oprávnění.“ (Str. 87, podtrhl Z. J.)

byl jakýmsi fetišem, v který sice skoro nikdo nevěřil, víru v něj však téměř každý předstíral.⁸⁾

V této otázce se velmi ostře rýsuje rozpor mezi teorií a praxí buržoasie a jejích politických stran, mezi tím, co vytyčují ve svých programech, a tím, co skutečně dělají. Právě v 90. letech vyvrcholila bída mladočeské politiky, potácející se mezi slovním radikalismem a demagogií v teorii a zbabělým přísluhováním a podlézáním Vídní v praxi. Tuto slabinu mladočeské politiky, která je v té či oné míře ovšem immanentní buržoasní politice vůbec, (včetně Masarykovy strany a Masaryka samého), Masaryk dobře vystihl a často ostře kritisoval. Vytykal jí i zmíněný program. „Bylo a je velikou politickou chybou dosavadních vůdčích stran politických, že všechno očekávání upínaly na tu Vídeň, proti které pořád slovy brojily.“ (Str. 10.)

Byl to důsledek zbabělosti české buržoasie, zúčtovat s vlastní minulostí. Proto se v politickém myšlení národa houževnatě udržoval tento „státoprávní romantismus“, ačkoli bezzásadová „Realpolitik“ buržoasních stran se s ilusemi o „českém státním právu“ prakticky dávno rozloučila. Ještě za hegemonie staročeské strany ztrácel tento požadavek vzhledem k její pro-rakouské dynastické politice reálný politický smysl. Čeští politikové si jej připamatovávali vždy pouze po volbách při vstupu na říšskou radu, když činili „státoprávní ohrazení“, tuto frašku, hranou pro potěchu důvěřivých lidových vrstev. Za vedení mladočechů se stal již úplně bezobsažnou dutou frází, pěstovanou jen z důvodů nízké politické opportunity.⁹⁾

Program byl ostře napaden stoupenci „státoprávní ideje“, zvláště *B. Riegre*m a *K. Kramářem*.

Masarykovi vytykal hlavně B. Rieger, representant staročeské strany, že jeho stanovisko (vůdčí myšlenky onoho programu formuloval Masaryk) je podvrtné. Myšlenky, které staví přirozené právo nad právo pozitivní, jsou nebezpečné a škodlivé, mohou oslabovat působnost platného práva — jedné z hlavních opor existujícího řádu. Zatvrzelý konzervativce věřil všude, v každé změně, v každém novém názoru, i tam, kde o nic takového nešlo, rozvrat, ohrožení existujícího pořádku. Není divu, že i Masarykovy názory, lišící se od dosavadního juristicky ztrnulého pojetí, se mu zdály podezřelé, že mu páchly „revolucí“.

Masarykova koncepce se v tehdejší době střetávala se zastaralými státoprávními idejemi, jichž se křečovitě držely především velkostatkářské a krajně pravicové buržoasní kruhy. Proto z jejich strany byly Masarykovy názory ostře potírány.¹⁰⁾

⁸⁾ Jde tu jen o různé názory uvnitř, v rámci měšťácké ideologie. Proto se tu nezabýváme stanoviskem sociálně demokratické strany, jejíž poslanci se v r. 1897 při vstupu na říšskou radu kategoricky postavili proti historickému „státnímu právu“, proti „vyhrabávání ztrouchnivělých historických privilegií a dokumentů“. Toto prohlášení, které, ač věcně správné, nebylo politicky obratné a vhodné, bylo napadeno také Masarykovým časem.

⁹⁾ Příznačné je, že i program lidové strany se historického práva nezrekl, odsunul je pouze na druhé místo a zdůraznil jeho národnostní a hospodářské pojetí — proti jen politické a nenárodnostní koncepci feudální.

¹⁰⁾ Na schůzi kruhu konservativních velkostatkářů upozorňoval kníže Schwarzenberg „všechny příslušníky strany konservativní ve velkostatkářstvu, jaký eminentně konserva-

Odmítala je i strana mladočeská (K r a m á ř), protože „státoprávní idea“, propagovaná dlouhá léta v českém národě, tvořila podstatnou součást jejího programu. Strana nemohla proto připustit, aby jí někdo rozbíjel její ideologii, rozleptanou již dost vnitřními rozpory. Pro ideovou slabost a bezprincipiálnost však nebyla s to se vyrovnat s novými názory a hledisky a nahrazujíc sílu argumentů silou výrazu, kategoricky je odmítala.

Masarykova koncepce „přirozeného práva“, což zcela logicky vyplývá z celkového rázu jeho ideologie, nebyla nikterak namířena proti pozitivnímu právu. Přirozenoprávní teorie v Masarykově versi sledovala pravý opak toho, co mu krátkozrací kritikové kladli za vinu. Nepodvracela platné právo, ale poskytovala nutnosti zachovávat existující právní normy mravní odůvodnění. U Masaryka také není možno objevit ani odlesk názoru, že by rozpor „přirozeného práva“ s právem pozitivním měl ústít v odmítnutí podřídít se ustanovným platného práva.

Masaryk byl přesvědčeným stoupencem kapitalismu a nikdy za celý život se tomuto poslání nezpronevěřil. Protože česká buržoasie, která již v r. 1848 zbaběle ztratila odvahu a opustila bojiště, nebyla revoluční, Masaryk, jako její ideolog, ještě za polofeudálního Rakouska, v němž byl český národ potlačován, kategoricky požadoval pozitivní poměr a přímo úctu k stávajícímu právnímu a veškerému sociálnímu řádu vůbec. O tom svědčí jasně jeho slova z devadesátých let minulého století, že především „potřebujeme politické discipliny, to jest, že vším svým jednáním musíme dokázat, že si dovedeme vážít pevného řádu společenského. Nedovede vládnout, kdo nedovede šetřit řádu a pořádku.“¹¹⁾

Tím více a důrazněji žádal kladný vztah ke státu, úctu k právnímu a sociálnímu řádu po 28. říjnu 1918, po vytvoření „demokratické“ ČSR. Národ je osvobozen, nemá proti komu bojovat, tím naléhavěji musí proto upevňovat a posilovat politickou disciplinu. A tomuto úkolu — upevňovat kapitalismus a bojovat proti revolučnímu socialismu, — můžeme přiznat, Masaryk skutečně věnoval všechny své síly. K tomu směřovala i jeho teorie „přirozeného práva“.

Masarykovy pokusy o mravní posvěcení práva měly dodat hlubší zdůvodnění jeho závaznosti. Vzhledem k celkovému rázu jeho filosofie vyzvedávající humanitu, mravnost, postulující demokracii, nebylo možné ani autoritu práva, jeho závaznost zakládat jen a především na moci, na možnosti státním donucením přimět každého k zachovávaní právních norem.

tivní princip vězí v ideji státoprávní, a že se jí konservativní velkostatkářstvo, chce-li být konservativním, vzdáti nesmí.“ (Bráf: *Život a dílo*, I. Paměti, str. 2.) Masaryk dobře poznal, proč se šlechta drží „historického práva“. Jeho slova o čelném představiteli šlechty neplatí jen pro něho, ale vztahují se na celou sociální skupinu. „Clam Martinic byl přirozeně proti právu přirozenému; jsa pro stát stavovský a návrat k právu předbřeznovému, hájil právem historickým svou kastu a legitimitu.“ *Právo přirozené a historické*, Čas, č. 337/1903.

¹¹⁾ T. G. Masaryk: *Česká otázka, Naše nynější krise*, Praha 1936, str. 379.

Právní předpisy nemají být zachovávány jen a především pod tlakem vnějších faktorů, ze strachu před trestem, následujícím po jejich porušení. Mravní posvěcení právních norem umožňovalo dosáhnout určitého vnitřního sepětí s vědomím nutnosti jejich zachovávání pro jejich vlastní morální obsah. Vytvářelo nejen vnější, ale jistý niterný vztah člověka k právu, přesvědčení o jeho správnosti, což z hlediska jeho pevnosti, stability je mnohem jistější záruka, než pouhá fyzická moc.¹²⁾

Je-li právo zachovááno jen z obavy před následky jeho porušení, před sankcí státní moci, je možno je obejít, vyhnout se mu, eventuálně je i porušit, když to zůstane skryto, když tedy státní moc nebude mít důvodu zasáhnout. Je-li ovšem právo zachovááno z určitého vnitřního přesvědčení, že to tak musí být, že je právo správné, je-li garantem jeho dodržování také svědomí (svědomí jako vnitřní, státní moc jako vnější záruka), je mnohem méně důvodů vyhýbat se plnění právních norem. Povinnosti ukládané právními normami jsou i mravními povinnostmi, vnitřně zavazujícími každého člověka. Tak se zdvojují garancie jejich plnění. Zároveň se tímto způsobem dostává mravní sankce zákrokům státní moci, násilnému donucování k dodržování právních předpisů. Státní donucení je správné, eticky odůvodněné, protože právní normy ztělesňují v sobě určité morální principy.

Snahy eticky odůvodnit existující pozitivní právo jsou příznačné pro nejružnější směry buržoasně demokratické ideologie, těsně souvisí s buržoasním chápáním demokracie. Demokracie je stát, založený na spolupráci, vychází z ní a uskutečňuje ji; je to stát nikoli panující, ale spravující. Demokracie, filosoficky vzato, spočívá na ideálech humanity, mravnosti, práva a tyto ideály postupně uskutečňuje v reálném životě. Opírá se o právo, nikoli o moc. Moc stojí v demokracii ve službách práva, je jen pomocným prostředkem k jeho uskutečňování. Vzhledem k tomu buržoasně demokratická ideologie, k níž se řadí i masarykismus, zatlačuje do pozadí mocenskou stránku a zdůrazňuje především faktory mravní, výchovné. V tom byl smysl Masarykově úsilí: podpořit, upevnit, pevněji fundovat pozitivní, tj. buržoasní právo.

¹²⁾ Je možno v této souvislosti poukázat na určitou analogii mezi těmito myšlenkami a Masarykovými snahami o náboženskou reformu, obrodu. Analogie je jak z hlediska záměrů, cílů, jichž chtěl Masaryk dosáhnout, tak i z hlediska odmítavého přijetí těchto myšlenek buržoasní pravici. (Analogie má vlastně širší dosah; vztahuje se na podobné rozpory v buržoasní ideologii vůbec.)

Masaryk v kritice Trakalových *Hlavních směrů novější právní a státní filosofie* upozorňoval na souvislost nového „přirozenoprávního úsilí“ se snahami o „přirozené náboženství a přirozenou etiku“. „Úsilí o přirozené právo neznačí než touhu založiti hlavní pojmy právní na principech a důvodech, které z přirozenosti lidské vyplývají.“ (Atheneum III., 1885, str. 86.)

Tento moment také s uznáním kvitoval T o m s a : „Účelem, kterého chtěl Masaryk právem přirozeným docílit, bylo sesílit autoritu práva pozitivního a ne ji oslabit, jak mu vytkl Rieger.“¹³⁾

Pouze právní závaznost pozitivního práva je podle Masaryka slabá, neopírá-li se o vyšší autoritu mravnosti. Protože mravní sankce jsou spontánnější (působí vždy a okamžitě) a působivější než ryze vnější sankce právní, je žádoucí posilovat sankce právní sankcemi mravními. To znamená, že je úkolem státních orgánů, vydávajících právní normy, zajišťovat, aby právo bylo správné, tj., aby se shodovalo, respektive obsahovalo v sobě „právo přirozené“, opírající se o mravní přesvědčení člověka a společnosti.

T o m s a velmi oceňoval Masarykovo stanovisko a prohlašoval o něm, že „jest seriosní a lze s ním i právníku souhlasit, ježto neohrožuje platného právního řádu“.¹⁴⁾

Masarykovy myšlenky byly ve srovnání s názory jeho tehdejších kritiků modernější. Byla to, krátce řečeno, buržoasně demokratická koncepce, jež jako celý masarykismus, čerpala především ze západní buržoasně demokratické ideologie. Masarykovi odpůrci byli plně v zajetí bezduchého juristického dogmatismu. Proto se jim i velmi umírněné reformní ideje Masarykovy zdály příliš kacířské, revoluční. Viděli jen existující právní normy, ty tvořily celý rámec jejich myšlení, z něhož nebyli s to se vymanit. (Myšlenka na něco takového jim ovšem ani nepřipadla, vždyť svou juristickou omezenost pokládali za velikou přednost.¹⁵⁾

Je jenom přirozené, že lidé, kteří byli nekritickými vykladači a obhájei existujících právních norem, pro něž otázka, proč tyto normy jsou, prá-

¹³⁾ B. Tomsa: *Masarykův zápas o právo přirozené*, Bratislava 1928, str. 62.

¹⁴⁾ B. Tomsa: *Masarykův zápas o právo přirozené*, Bratislava 1928, str. 76.

Tomsova knížka obsahuje zevrubný ucelený výklad celého sporu o právo přirozené a historické a podrobně analyzuje vývoj Masarykových názorů v této otázce. Po faktické stránce poskytuje dobrý přehled onoho úseku českého měšťáckého myšlení. Jejím kladem je i určitá objektivnost.

¹⁵⁾ Masarykem kritizovaný právní teoretik J. Trakal se kriticky vyjádřil o nedostacích historické a dogmatické pravovědy a její kritiky „přirozeného práva“. Tato pravověda se mýlí, „domnívá-li se, že dogmatický, čili čistě právnícký, formální výklad, soustavné třídění a definování všeobecných pojmů a principů pozitivní platné soustavy právní nahrazuje již také řešení reálných problémů, historického kausálního vývoje a účelnosti práva, ano, upadá sama do téže chyby, kterouž vytýká filosofii přirozeného práva, přičítá-li všeobecným principům a pojmům dočasně platného (pozitivního) práva objektivní, absolutní platnost.“ (*Obnova přirozeného práva*, Pocta Randovi, Praha 1904, str. 35.)

Ožiování „přirozeného práva“ v té době mělo celou řadu aspektů. Souviselo také s počinajícím rozkladem buržoasní zákonnosti, což nepřímou potvrzují i Trakalova slova, že v něm byla „i patrná tendence za rozšiřováním volnosti a samostatnosti soudní praxe a konečně všeobecně úpadek a malomocnost zákonodárných sborů, jimž v soudobém státě právo tvorná činnost jest vyhrazena“ (str. 36).

vem, byla naprosto nepochopitelná (vymykala se z hranic jejich chápání), byli politicky konservativci a reakcionáři.¹⁶⁾

Masaryk se stavěl proti odůvodňování národních požadavků především historickým „státním právem“.

Český národ byl samostatný, ale byl také nesamostatný; proto historického práva se mohou dovolávat a také dovolávají nejen obhájci, ale i odpůrci české politické samostatnosti. Historické „státní právo“ bylo v minulosti porušováno nejen dvorem, ale i legálními zástupci českého národa. Státoprávní kontinuita, hájená politicky, státovědecky i právníky apologety „státního práva“, neexistuje. Stoupencům historického „státního práva“ se také do výkladu neustále pletou „poměry“, existující skutečnost, k níž nelze vůbec nepřihlížet, jež však odporuje zažloutlým právním listinám z minulosti.

Masaryk při této příležitosti ukazoval, že v životě se často vyskytuje rozpor mezi právním předpisem a skutečností, že právní stav a stav faktický se neshodují. Pro toho, kdo uznává právo, je a musí být ještě rozdíl mezi právem a fakty. Otázka vyžadující zamýšlení je, proč některý fakt se stal faktem oprávněným a jiný nikoli. Svým kritikům Masaryk dával otázku: „A stává se fakt právem proto a jen proto, že je starý, že dlouho trvá.“¹⁷⁾ otázku, již dogmatictí exegeti pozitivního práva, nepřipouštějící jeho změny jinak než právním způsobem, stěží mohli zodpovědět.

Masaryk byl politicky realističtější než jeho odpůrci. Uvědomoval si, že politické požadavky českého národa, přesněji české buržoasie, nelze trvale zakládat pouze na kdysi platných právních aktech, že je nutno přihlížet, respektive přímo vycházet z té skutečnosti, jaká existuje v současnosti. I při vytyčování a odůvodňování programových zásad je třeba se držet zkoumání živé reality, nebazírovat výlučně na dokladech dávno zašlé minulosti.¹⁸⁾

Realismus zdůrazňující národnost („národnost je v nové době vlastní hybnou silou politickou, nikoli právo historické“) nemohl svůj program zakládat nejen výlučně, ale ani ne především na právu historickém. Jest-

¹⁶⁾ B. Tomsa upozornil, že ovládnutí právní nauky v Čechách pozitivismem, kultem tzv. exaktnosti, odporem k teoretickým úvahám (vedle obecného vlivu pozitivismu) mělo „u českých právníků ještě další, a to čistě domácí důvod. V té době... vede totiž česká politika zápas o české státní právo, které se opírá o právní prameny minulosti a odůvodňuje je tedy čistě historicky. Historické české právo je výhradním jejím argumentem, kdežto k přirozenému právu nemá důvěry, neboť se obává, že revolučností, k níž vždy tíhlo, mohl by být snadno ohrožen právní stav, o jehož návrat usilovala a který se stal národním ideálem.“ (*Právní filosofie*, Sborník věd právních a státních, r. XLII, 1942, str. 92.)

Revolučnost přirozenoprávní teorie sice již dávno vyprchala, přesto však tato teorie, protože kdysi revoluční přece jen byla, nebyla a nemohla být vhod staročeské měšťansko-šlechtické oposici, usilující o obnovu stavovského státu.

¹⁷⁾ T. G. Masaryk: *Právo historické a přirozené*, Praha 1900, str. 21.

¹⁸⁾ Masarykův „realismus“ (pragmatického zabarvení) zaznívá z jeho slov: „Nezavrhují se svého stanoviska toho ‚Obnoveného zřízení‘ a k zesílení svých požadavků státoprávních budu se ho dovolávat také, ale netajím také skutečnosti a zkušenosti, že potřeby nynějšího života a platné nyní právo pozitivní o požadavcích politických rozhodují více než právo, které platilo před několika sty lety.“ *Právo historické a přirozené*, str. 14.

liže historické právo bylo ústředním bodem politického programu, bylo obtížné odůvodňovat kulturní, sociální, hospodářské i jiné národní požadavky. Jeho pomocí to možné nebylo, a váha jiných argumentů byla snižována právě tím, že centrem politických požadavků oficiální české politiky bylo historické právo. Význam nových požadavků, vyrůstajících z rozvoje moderní kapitalistické společnosti nebyl touto politikou oceňován a chápán v plné šíři, což jí Masaryk právě vytýkal jako malodušnost, omezenost a úzkoprsost. Realismus si uvědomoval, že z historického práva nelze odvozovat nárok na provedení sociálních, hospodářských i kulturních reforem, které si rozvoj vyžaduje. Reformní snahy nelze zakládat na starých právních památkách archivního významu, nelze je opírat ani jen o právo pozitivní, protože to legalisuje existující stav. Trvat pouze na něm, výlučně akcentovat pouze platé právo, to nutně ústí do konservatismu. Realismus jako varianta buržoasního reformismu odmítal proto jednostranné lpění na existujícím platném právu a požadoval přihlížet k silám způsobujícím, že se toto právo mění.¹⁹⁾ Masarykismus podrobuje sociální jevy morálnímu hodnocení, používal etického kritéria i v posuzování práva. To mu dovolovalo, na rozdíl od ztrnulých juristů, stavět se kriticky k určitým právním předpisům, požadovat jejich změnu nebo vydání nových — při zcela samozřejmé nutnosti a povinnosti zachovávání platných právních norem.²⁰⁾

Charakteristika Masarykovy koncepce jako modernější, relativně pokrokovější než názory představitelů „historického práva“, dogmatické jurisprudence, neznamená ještě, že snad byla vědecky správná.

Masarykovo pojetí práva přirozeného a otázek teorie práva vůbec trpí přílišnou neurčitostí a nejasností. Přirozené právo, jak mu to vytýkal již E. Svoboda, neodlišuje dostatečně od morálky a humanity.²¹⁾

¹⁹⁾ Politický smysl realismu se projevil v tom, že historické právo, které stále hrálo značnou úlohu v národním životě, neodmítal zcela, ale pokoušel se, jak dosvědčují programy strany lidové z r. 1900 a čs. strany pokrokové z r. 1912, dosáhnout určitého skloubení. Požadavek historického práva je uchován, je však zdůvodňován pomocí práva přirozeného. Kombinace obou hledisek, již se Masaryk řídil i v době světové války, ukázala se pro českou buržoasii politicky výhodnou. Umožňovala vyhnout se nežádoucím následkům plynoucím ze strohého uplatnění výlučně jednoho nebo druhého hlediska. (Z hlediska „historického práva“ by bylo nemožné požadovat připojení Slovenska k českým zemím. Důsledné uplatnění „přirozeného práva“ z hlediska národnostního by způsobilo roztržení historických celků českých zemí.)

²⁰⁾ V tom byli všichni hlasatelé „přirozeného práva“ z Masarykova okruhu zajedno. Povinnost zachovávat existující právní předpisy byla vždy mimo jakoukoli pochybnost. „Přirozenoprávní“ filosofie „prohlubuje právní myšlení, ale sklání se pro přítomnou chvíli, před majestátem daného platného řádu právního“.

E. Svoboda: *Člověk a společnost*, Praha 1925, str. 125.

²¹⁾ Masarykovo právo přirozené, *Filosofie*, r. II. 1928—9, str. 225.

Masaryk rozlišuje pojmy: právo přirozené, právo (tj. právo pozitivní) a zákon. Rozlišování mezi nimi je však velmi vratké a Masaryk sám užívá občas těchto pojmů v různých spojeních, což dále ztěžuje vést mezi nimi přesnou hranici. Masaryk sám ústřední pojem, pojem práva, přesně nevymezil. Jeho výrok, že „právem státním rozumí se právo, jež jednotlivé státy mají vůči a proti jednotlivcům, korporacím a organisacím svého území a státům jiným“²²⁾, ponechává to, co mělo být definováno, nedefinovaným. Při výkladu různých otázek práva vychází vždy z práva přirozeného. Přirozené právo je pro něho v podstatě právní vědomí mravně zdůvodněné a posvěcené. Je ideálem a měřítkem platného práva, stanoví požadavky, co by mělo být právem, tj. co by mělo být zakotveno v zákonech.

Přirozené právo, jestliže je objektivisováno, stává se právem pozitivním, zákonem; jinak si zachovává svou povahu sociálního ideálu.

„Právo tudíž je prostředek k etickým cílům. Právo prýští ze zásad mravnosti. Právo je sociální ideál, sociální netoliko ve smyslu hospodářském, ale také politickém a kulturním. Právo proto nebudeme směřovat s mravností, ale nebudeme je také odtrhovat od své živné půdy. Právo uskutečňuje zákonem naše sociální ideály.“²³⁾ Obdobně píše Masaryk ve *Světové revoluci*, že „zákon, právo, třeba je mravním minimem, svou určitostí a praktičností má tak velikou důležitost. Etické maximum — ideál uskutečňuje se státem prakticky etickým minimem, právem: ale to minimum se přibližuje vývojem lidstva vždy více ideálu“.²⁴⁾

Masaryk — jako takřka ve všech otázkách — i při rozboru práva přikládal velkou důležitost jeho noetickému odůvodnění. Nestačilo mu sociální ani psychologické vysvětlení vzniku a důvodu existence právních norem v životě společnosti, ale pátral po noetických důvodech jejich platnosti, závaznosti.

Z noetického hlediska se otázka platnosti práva nedá rozřešit historicky. Fakt, že nějaký zákon platil v minulosti, není jeho noetickým odůvodněním, při němž jde právě o důvody, sankci právního přesvědčení. Teorie přirozenoprávní shledává tyto důvody práva ve vlastnostech lidského

²²⁾ T. G. Masaryk: *Havlíček*, str. 140.

„Právo nevzniká pouze z moci a dokonce ne z násilí, třebaže stát svou mocí právu dodává praktickou váhu.“ Je však nutno dělat rozdíl mezi právem a zákonem, jde o to, je-li zákon oprávněn, je-li právem. „Právo je netoliko individuálním, nýbrž sociálním, objektivním měřítkem zákona, je praktickým prostředkem našich ideálů etických.“ Není spor o to, zda je správná teorie přirozenoprávní nebo historická, ale jak ustanovit jejich poměr. Teorie historické se nelze vzdát proto, že vývoj všelikého práva není možno popíret. „Avšak proto, že zákon, zvyk, zřízení atd. bylo a je, není proto již vždy správné a oprávněné; proto pravíme, že právo historické podřizujeme právu přirozenému, tj. našim etickým ideálům sociální spravedlnosti.“ (Str. 141—142.)

²³⁾ T. G. Masaryk: *Právo přirozené a historické*, Čas, č. 347, 1903.

²⁴⁾ T. G. Masaryk: *Světová revoluce*, str. 560.

ducha nezávislých na vůli historicky daných zákonodárců, kteří sami těmto vlastnostem ducha podléhají. Proto prohlásil Masaryk (srv. obdobný výrok *Kelsenův*) historickoprávní koncepci za nový směr přirozenoprávní teorie. Nejruznější právní teorie, ať hledají sankci práva v individuálním nebo sociálním užítku, v moci nebo ve zvyku, se dovolávají ještě obyčejně právního citu nebo vědomí. Tento právní cit lze vykládat empiricky nebo z rozumových, respektive citových axiomů. Tyto axiomy jsou, podle Masaryka, etickým a zároveň i noetickým základem pozitivního práva. (Masaryk sám se hlásil k citové teorii.)²⁵⁾

Masaryk, který i zde v duchu svého synthetického pojetí sjednocoval různá stanoviska, dospíval k závěru, že mezi právem přirozeným a historickým není vlastně rozporu; jde jen o to upravit správně jejich vztah. Fakt, že nějaký zákon již byl a je (historický důvod v platnosti práva), posiluje noetický důvod přirozenoprávní. Tak Masaryk obecně filosoficky spojoval a odůvodňoval to, co se pokoušel spojit praktickopoliticky při řešení problematiky historického „státního práva“. Historické důvody jsou a mohou být pouze podpůrným prostředkem, hlavním rozhodujícím činitelem jsou důvody etické, noetické.

„Právo nevzniklo a nevzniká z minulosti ani z přítomnosti, nýbrž vzniká za historicky daných poměrů sociálních, ze sociálního přesvědčení lidí k zákonodárství povolaných; právo je prostředkem k uskutečnění našeho sociálního bažení a dychtění, našich sociálních ideálů, ideálů etických. Právo proto má do sebe všechnu noetickou absolutnost, kterou mají naše názory etické. Zákon té absolutnosti má potud, pokud požadavkům práva hoví; pokud nehoví, jde úsilí politické za tím cílem jej změnit.“²⁶⁾

Právo není možno, zejména zkoumáme-li noetické důvody jeho platnosti, odtrhnout do mravnosti.

„Právo je mravností státu, je v tom smyslu mravností veřejnou, jejíž zásady a pravidla státem jsou kodifikována, uzákoněna. V praxi a konkrétně právo se podává jako zákon; avšak je rozdíl mezi zákonem a právem, že totiž právo je měřítkem a ideálem psaného zákona, zákona vždy časově omezeného a nedostatečného. Všechno právo prýští ze zásad mravnosti a je posvěceno mravně, nikoli státní mocí donucovací.“²⁷⁾

Právo pozitivní nemá poslední zdroj své platnosti v sobě samém ani ve státním donucení. Jeho závaznost vychází z práva přirozeného, jímž se

²⁵⁾ T. G. Masaryk: *Právo přirozené a historické*, Čas, č. 338, 1903.

Přirozené právo platí pro všechny právní obory. „Přirozené právo je individuálním; individua jsou subjektem práva.“ „Právo není jen subjektivní, ale zároveň objektivní. A právě etika citová, k níž se hlásím, zabezpečuje právo objektivní. Stát proto má moc donucovací vymezenou a omezenou právem a zákonem, moc, pravím, nikoli zvůli a násilí.“ Čas, č. 347, 1903.

Obdobný názor, že stát je omezen právem, byl běžný u mnoha teoretiků buržoasně demokratické orientace.

²⁶⁾ T. G. Masaryk: *Právo přirozené a historické*, Čas, č. 347, 1903.

²⁷⁾ *Program české strany pokrokové*, Praha 1912, str. 9.

vnitřně zdůvodňuje, opravňuje. V tom také spatřoval Masaryk smysl přirozenoprávních teorií, že odhalují důvody, proč mají a musí být zachovávány právní normy. Vedle státní moci, která zajišťuje dodržování právních předpisů, a za ní, je základem pozitivního práva ve smyslu vnitřního důvodu právo přirozené; vědomí, co je a co není správné, spravedlivé, oprávněné atd.

Masaryk se stavěl proti snahám oddělovat právo od mravnosti, proti pokusům ustanovit sankci práva a státu v nějakém neetickém principu normativním (normativní teorie). Stát a právo nemají svůj původ, ospravedlnění a cíl mimoetický, neetický, v nějaké nutnosti vyplývající z pouhého společenského použití lidí.

„Dělají se pokusy nalézt vedle závaznosti mravní ještě zvláštní závaznost právní. Je to počínání marné; není jiné závaznosti nežli závaznosti mravní... Přirozené právo není nic jiného, než uznání mravní závaznosti pro zákony a stát.“²⁸⁾ „Zákon je kodifikací pravidel státní administrace. V té administraci je mnoho čistě technického, vyplývajícího prostě ze státní mašinerie... avšak zákon má také význam mravní. Právo má svůj základ, svoji jistotu a zabezpečení v mravnosti, t. j. v humanitě, v lidskosti.“²⁹⁾

Rozdíl mezi pojmy přirozeného práva, práva a zákona je možno z filosofického stanoviska Masarykova stanovit jejich vřazením do určité hierarchie, na jejímž vrcholu je mravnost, respektive přirozené právo.³⁰⁾

²⁸⁾ Materiály k „Základům konkrétní logiky“, XI./V. § 140.

²⁹⁾ T. G. Masaryk: *Světová revoluce*, str. 568.

³⁰⁾ F. Krejčí, přední představitel českého pozitivismu, zastával pojetí sice více juristicky zabarvené, dospíval však posléze ke stejným závěrům jako Masaryk: právo čerpá svou autoritu z morálky.

Právní řád je souhrn právních norem. „Právní normy jsou ty, jichž závaznost plyne z předpokladu, že plnění jejich může být vynuceno od společnosti fysickou mocí, ať již souhlasí s osobním přesvědčením nebo s mravním přesvědčením čili nic.“ (*Positivní etika*, Praha 1922, str. 401.)

Krejčí rozlišoval právo přirozené (etické), právo pozitivní a právo obyčejové. Právo přirozené vyplývá z mravních zásad, právo pozitivní z právního řádu, ze zákonů stanovených státem; právo obyčejové pak je spojeno s veřejným míněním. Krejčí odmítal teorie, jež staví právo přirozené proti právu pozitivnímu, etiku proti pravovědě nebo obráceně.

Právo je pojmovým korelátem povinnosti. Co je povinností člověka, je zároveň jeho právem; jiných práv není. Kdo ukládá povinnost, ukládá rovněž právo. Každá norma stanoví povinnost, každá obsahuje také nějaké právo. Norma může působit na lidskou vůli jen, když je s její existencí spojeno vědomí závaznosti, pokud je chápáno jako povinnost. Tzn., že normotvorný princip je zároveň auktoritou, z jejíhož vztahu k člověku vyplývá vědomí povinnosti jako vědomí nutnosti podrobiti se auktoritě. Tato auktorita je normovým subjektem, podle něhož je určiti normy a vymeziti i jejich vzájemné vztahy. Normovým subjektem etických norem je lidstvo, resp. člověk sobě samému; to je moc, již nelze uniknout. Cit povinnosti plyne z vnitřního přesvědčení, spočívajícího na rozumových důvodech (puď sebezáchovy apod.). U právních norem je jejich subjektem stát. Normy etické jsou závazné pro každého člověka; právní normy pro příslušníky toho kterého státu; normy obyčejové pro ty, kdož žijí v okruhu, kde platí. (Jejich subjektem je auktorita předků, resp. nadpřirozených mocí.)

Právo je pak uskutečňováním přirozeného práva, respektive, což je totéž, etických ideálů. Positivní právo odpovídá etickým postulátům; pokud se s nimi rozchází, je zákonem, není však právem. Zákon je prostředek k realizaci etických maxim, jež jsou věčné, absolutní. Zákon jako „dočasná splátka na etické ideály“, je relativní, absolutní je jen potud, pokud odpovídá požadavkům práva (přirozeného). Zákon, podle této koncepce, může, ale nemusí být (noeticky) právem. Záleží nikoli na jeho formě, na jeho juristické bezvadnosti, ale na jeho obsahu, na jeho shodě nebo neshodě s přirozeným právem. Ta je rozhodující pro posouzení, zda ten či onen zákon je právem, či nikoli. Fakt, že nějaký zákon platil nebo platí, není směrodatný pro otázku jeho noetické odůvodněnosti, nezaručuje jeho spravedlnost, o níž při otázce práva jde. Proto, prohlašoval Masaryk, jen zkosnatělí byrokraté nebo reakcionářští teoretikové si mohou namlouvat, že zákon, je-li formálně správný, je již také sám sebou právem. Historická zkušenost potvrzuje, že jak v minulosti, tak i nyní existovaly a existují zákony spravedlivé a zákony nespravedlivé; z nich pouze první jsou právem.

Vztahy mezi těmito jevy, jejich rozdíly, nejjasněji vystupují v otázce sankcí. Přirozené právo a právo pozitivní (zákony) jsou jevy s vlastními specifickými sankcemi. Přirozenému právu náleží sankce mravní; pozitivnímu právu sankce právní, zákonné. Sankce mravní neruší a ne-

Krejčí se stavěl proti názoru, že nejvyšší autoritou je stát, protože může svým donucením každého přimět k plnění povinností. Mínění, že právem je jen to, co je stanoveno a zaručeno zákonem, prohlašoval za povrchní.

Otázku je možno správně posoudit jen z hlediska celkového společenského vývoje (kulturního, mravního, právního). Pak se ukáže, že obyčejové a právní normy jsou jen určité etické normy na jistém stupni vývoje, jež byly určitým způsobem stabilisovány, fixovány. Na počátku vývoje spadají normy etické, právní a obyčejové v jedno. Postupně — v důsledku postupující diferenciaci sociálního života — došlo k jejich rozčlenění. Stále je však nutno vidět určující úlohu mravnosti.

Právo přirozené, etické je, podle Krejčího, objektivní, protože platí za všech okolností; je neodvolatelné, nepromlčitelné, nezczitelné. Právo pozitivní je subjektivní, závisí na měnících se podmínkách; může přestat být právem, což u etického je vyloučeno. Právo přirozené je tu dříve než právo státní, jež se tvoří na jeho podkladě vědomou nebo nevědomou aplikací etických norem na vztahy společenského soužití. Krejčí dokazoval, že zákonodárná činnost vytvářející pozitivní právo je integrující součástí mravního vývoje, je jím podmíněna. Zákony jsou ukazatelem mravní úrovně společnosti, jež je vydává. Právní řád, skládající se z těchto zákonů, se vyvíjí dále pod tlakem mravního vývoje uskutečňovaného rozšiřováním idejí, jež znamenají podmínky k dosažení blaha v sociálním životě. Takovým způsobem souvisí spolu vývoj norem právních a mravních. Z toho je zřejmé, že „etické normy stojí nad všemi ostatními a že právo z nich odvozené, právo přirozené, teoreticky vzato stojí nad právem pozitivním a nad právem obyčejovým. Odtud vyvozujeme požadavek, že normy právní nemají být v odporu k zásadám mravním a pokud jsou, mají se jim přizpůsobiti. V konfliktu právníckého a mravního stanoviska má vrch míti mravní.“ (Str. 431n.)

může rušit sankce právní a ani opačný postup není možný, tzn., že právo přirozené neruší právo pozitivní a ani právo pozitivní nemůže derogovat právo přirozené, které je pouze etickým postulátem. Právu přirozenému náleží sankce pouze mravní, právu pozitivnímu, odpovídá-li (tu vystupuje rozdíl těchto jevů) mravním ideálům, sankce mravní i právní, zákonná. Jestliže pozitivní právo není s nimi v souladu, není vlastně právem, je jen zákonem a patří mu pouze sankce zákonná. Zákon může mít také sankci mravní, je-li právem, ztělesňuje-li mravní požadavky.

Koncepce lišící dvojí závaznost, která nestojí proti sobě, ale která se v určitých případech doplňuje, nikterak neohrožovala platný právní řád. Naopak ve svých důsledcích vedla k jeho upevňování zdůrazňováním jeho mravního charakteru, tedy i mravní závaznosti. Všechny zákony, právní předpisy, které platí, jsou závazné, mají být zachovávány, protože jim přísluší zákonná sankce. (Její povahu, obsah, Masaryk blíže nevymezil; zřejmě jde o státní donucení.³¹) Zákony však, pokud se neshodují s přirozeným právem, mohou být nespravedlivé; potom nemají mravní sankci a politická činnost usiluje o jejich změnu, o jejich vyrovnaní s etickými principy. Snahy o jejich změny se musí dít mírným způsobem, reformou, v rámci existujícího právního a společenského řádu. (Revoluce je pokládána za nejhorší případ takové změny.)

Tyto otázky nejsou Masarykem (jako téměř vždy) řešeny zcela jednoznačně. Masaryk, který právem běžně myslí právo přirozené, užívá někdy tohoto pojmu místo pojmu zákona (respektive užívá těchto pojmů střídavě), což ovšem ztěžuje přesné pochopení jeho myšlenek. Přes tyto nepřesnosti, nejasnosti a neurčitosti však všemi jeho názory o právu prolíná snaha dokazováním jeho mravního charakteru posílit závaznost právních norem.

Politický smysl této koncepce práva nevystupuje jen a pouze ve způsobu řešení otázek, jimiž se zabývala, ale již ve výběru problémů, v tom, že právě těm nejdůležitějším se vyhýbala nebo je přecházela obecnou moralisující frází. Otázky, odkud se bere mravnost, z níž podle masarykismu právo vychází, a zvláště pak, kdo skutečně právo tvoří a v zájmu koho, kdo a v zájmu koho právní předpisy aplikuje a s tím související počínající rozklad buržoasní zákonnosti, ty zůstaly mimo okruh pozornosti masarykismu.

Odůvodňování práva mravností, jež vyplývalo z určitého směru idealistické filosofie, sloužilo objektivně jako pláštík k zahalení surové so-

³¹) Tomsa přiznával, že v Masarykově právní teorii je povážlivá mezera právě v nedostatku přesného vymezení zákonné sankce a v tom, že „jednoznačně nerozřešil si otázku, zda má i nespravedlivý zákon mravní titul pro svou závaznost, ať už v tom smyslu, že pro něj platí domněnka mravního minima, nebo prostě proto, že existuje obecný mravní příkaz poslouchati zákona“. Cit. kn. str. 74.

ciální skutečnosti — shylockovské krutosti buržoasního práva, kterou na sobě zakoušeli pracující při jeho uplatňování byrokratickopolicijní mašinerií za Rakouska a neméně i za „demokratické“ ČSR, s Masarykem jako prezidentem v jejím čele.

Teorie masarykismu o právu jako ztělesňování všelidské morálky a humanity, jako realizaci „práva přirozeného“, dokazovala spravedlnost buržoasního práva a tím i kapitalismu. Buržoasní právo odpovídá „lidské přirozenosti“, je proto správné a spravedlivé.

Masarykovu teorii „přirozeného práva“ přijímala většina jeho prose-lytů s obdivným uznáním. Přece se však — pro výše zmíněné nedo-
statky — setkávala s jistou kritikou i uvnitř vlastního tábora.³²⁾ Bylo mu vytýkáno, že se nezabýval otázkou, odkud berou mravní ideály usku-
tečňované právem jistotu mravní pravdy.

Ve stejném směru jako Masaryk, postupovala v otázkách teorie práva řada ideologů buržoasně demokratického ražení, zvláště za první ČSR, kdy se uvedená koncepce stala organickou součástí oficiální republikán-
ské ideologie. Proto i oni odůvodňovali právo mravností, spojovali oba tyto jevy, aby dokázali nadtřídní charakter čs. demokracie jako státu, který nepodřizuje právo moci, ale naopak, který staví moc do služeb práva. Tato koncepce velmi vyhovovala jejich úsilí představit buržoasní diktaturu ve formě demokratické republiky jako stát, který již nevládne, ale spravuje, který proto není žádnou organizační třídniho násilí, ale vzájemným demokratickým společenstvím.

Věrný Masarykův stoupenec *In. A. Bláha* uznával sice rozlišení legality a morality, i on však reprodukoval již dobře známou ideu o mrav-
ním zdůvodnění práva.

„Duši práva jest idea mravní, a co tvoří autoritu určitého zákoníku, jest mravní ideál, ježž tento zákoník ztělesňuje, ježž v určitých formách společnosti předkládá a do jehož služeb se kolektivní vůle dobrovolně staví.“³³⁾

Obdobné stanovisko zastával i právní filosof *E. Svoboda*. Vzhledem k své právnické profesi (zabýval se nejen, jak bychom dnes řekli, obec-

³²⁾ V tomto směru kritisoval Masarykovu koncepci vedle E. Svobody např. F. Fajfr: *Masarykovy myšlenky o problému práva*; Moderní stát III., 1930, str. 105.

„Masaryk přesouvá právní problém z oboru právního do oboru etického, ale tam zů-
stává dlužen odpověď, čím se odůvodňuje samá etika. Činí tak i ostatně s jinými otázkami,
nejen právními; mravnost je Masarykovi ve všech otázkách útočištěm, ale její noetický
základ neobjasňuje, tak jako by byla sama evidentní a nepotřebovala důkazů. To je vážný
nedostatek celé jeho teoretické filosofie, neboť, rozhoduje-li mravnost o právu, event.
i o revoluci, odkud čerpat potom jistotu takového rozhodnutí?“

³³⁾ *In. A. Bláha: Filosofie mravnosti*, str. 82.

J. L. Fischer dokazoval, že „v každém případě teprve morální sankce činí moc právem,
tedy mocenskou autoritu autoritou oprávněnou“. — J. L. Fischer: *Krise demokracie II.*,
Brno 1933, str. 48, 68.

nou právní teorií, ale i určitými obory pozitivního práva) si však uvědomoval, že onen vztah práva a mravnosti není tak jednoduchý, že nelze tak jednoznačně dokazovat mravní odůvodnění práva. Proto idea o mravním posvěcení práva podléhá u něho určitým modifikacím.

Podle *Svobody* je právo projevem sociálního pudu sebezachování. Jeho zachovávání je podmínkou pospolitého života lidí. Proto také centrální zájem práva je obrácen ke společnosti, ke státu, nikoli k jedinci. Vždyť hlavním znakem práva je „řízení pospolitého života, uskutečňování řádu kolektivního“. To je specifikum práva, v tom je také jeho odlišení (po určité stránce) od mravnosti. „Právní soud vychází ze spolužití lidí... Mravní zákon je vždy jednostranný (jednej dobře, nehlédě na ostatní), právní je vzájemný, hledá vyrovnaní a rovnováhu zájmů. Mravní zákon dovolává se vnitřního soudce, jímž je svědomí, právní se uplatňuje zevní, právní mocí. Platnost vůči ostatním patří k pojmovým základem práva. V tom spočívá znak potenciální vynutitelnosti.“³⁴⁾

V hierarchii mravních hodnot stojí právo níže než spravedlnost. Spravedlnost je absolutní, v jejích mezích není místo pro žádnou špatnost. V mezích práva — od jeho počátků až do nedohledné budoucnosti — se to vyloučit nedá. Spravedlnost jako mravní kategorie směřuje k bolem a krisím jednotlivce, právo má na zřeteli „vlastní a svrchovaný zájem státního kolektivu“. Proto v zájmu spořádaného soužití musí být právo respektováno i za cenu bezděčné nespravedlnosti, k níž může dojít v jednotlivých případech.

Spravedlnost je jakýsi ideál, k němuž se lidstvo zvolna přibližuje. Prostředkem k jejímu uskutečňování je i právo.

Svoboda však nestavěl právo proti mravnosti, jak to činil např. *Chalupný*. Pro něj vůdčí ideou práva je spravedlnost. Neviděl ani rozdíl mezi právem a mravností tam, kde jej shledával *Krejčí*, podle něhož „uzákoněná mravní norma přestává být normou mravní, poněvadž pozbývá vlastnosti, která činí nějaký společenský úkaz mravní, totiž znaku vnitřní závaznosti“.³⁵⁾ *Svoboda* tento rozdíl neuznával. „Právní normy musí podržeti svou vnitřní závaznost, má-li býti život ve státě vůbec možný... Násilné zakročení právní moci jest a musí býti v nesmírném příboji života jen poměrně výjimečným zjevem. Zákon má a také musí míti moc výchovnou, jinak by musela přijíti katastrofa. I dosti tvrdý řád, je-li schopný života, se vžije. Bezděčně a z vnitřní závaznosti se zachovává.“³⁶⁾ Rozdíl mezi právem a mravností je v tom, že mravní příkaz velí jednotlivci, právní norma organisovanému zástupu. Z tohoto hlediska vymezoval *Svoboda* i rozdíl mezi přirozeným právem a mravností. Přirozené právo plyne z „osvětleného rozumu samého mimo čas a prostor“, jeho pramen je někde v lidském svědomí. Stále však tu jde o zřetel k „řádu kolektivního života“, lišící je od „širého světa mravních hodnot“, v němž jde o jednotlivce a normy jeho jednání. V tomto pojetí může v individuálních případech právo a mravnost (spravedlnost) stát proti sobě; v celkovém dosahu však tomu tak není; právo je prostředkem k uskutečňování mravních cílů, respektive je realizovanou (vzhledem k nedokonalosti lidské) spravedlností. Tak i *Svoboda* dospěl vcelku, přes dílčí kritiky, k apologii pozitivního práva, jeho mravnímu odůvodňování.

Se zvláštním pojetím vztahu práva a mravnosti odlišným od masarykismu vystoupil *E. Chalupný*.

³⁴⁾ S. Svoboda: Masarykovo právo přirozené, Filosofie II, 1928—9, str. 229. Demokracie jako názor na život a svět, Praha 1927, str. 161.

³⁵⁾ Krejčí: *Politika a mravnost*, Praha 1932, str. 113.

³⁶⁾ E. Svoboda: *Výbor prací z práva občanského a právní filosofie*, Praha 1939, str. 22.

Právo reguluje vztahy ve společnosti. Je výrazem existence určitého řádu vztahů, který je vlastní každé společnosti. Právo je tedy staré jako společnost sama. Je přirozeným důsledkem snahy, aby se sociální život umožnil nebo aspoň usnadnil tím, že se společenské poměry zjednoduší. Za klamný prohlašuje Chalupný názor, že právo vzniká až spolu se státem. Právo není vázáno na jeho existenci. Právo je mnohem starší než stát a i v současné době právo trvá mnohde vedle státu a proti němu (ve formě různých obyčejů). Prvotní právní formou byl obyčej, který byl právní praxí všech členů společnosti. Chalupný uvádí, že tehdy všichni lidé jím byli nejen vázáni, ale všichni se cítili jeho tvůrci. (Význam tohoto vztahu příslušníků rodové společnosti k obyčejům upravujícím její život však Chalupný nevysvětlil.) „Ale když postupující diferenciací vytvoří v zákoně novou od obyčeje odlišnou formu práva, začnou se i orgány právo tvořící odlišovat od ostatní společnosti a osobovat si »pravotvornost«. Vzniká zvláštní odborná vrstva právníků, jež se v dalším vývoji sblíží se státem.“

„Stát, jenž vznikl z příčin samostatných, na právu nezávislých, nicméně od počátku byl nucen dbát i vztahů právních; zejména již záhy chápe se funkce zajištění a ochrany bezpečnosti právní.“³⁷⁾

Positivistická sociologie i v této otázce neproniká za jevovou stránku sociální reality, ulpívá na vnějším popisu sociálních jevů, nepoznává jejich vnitřní obsah, podstatu.

Chalupnému nelze vytýkat, že nevychází z faktů, ze skutečnosti, ale z libovolných spekulací. Jeho sociologické závěry tu spočívají na nesporném a nezvratném faktu, že každá lidská společnost, tedy i počáteční primitivní rodová společnost, musí se řídit určitými pravidly upravujícími jednání této společnosti, jejich jednotlivých členů k sociálnímu celku i mezi nimi navzájem. Tato pravidla vyplývají z vnitřní organizace této společnosti, jsou jejím výrazem.

Chalupný zůstává u tohoto faktu, není s to (platí ne pouze pro osobu E. Chalupného, ale pro celou pozitivistickou sociologii) se povznést nad tento fakt k pochopení vnitřních vývojových zákonitostí společnosti, jež kvalitativním způsobem mění obsah sociálních pravidel lidského soužití. Chalupnému stačila existence takových pravidel k tomu, aby je nazval právem a aby právo chápal jako jev imanentní lidské společnosti v celém jejím trvání. Není pro něho rozhodující povaha těchto pravidel, tj. povaha sociálních vztahů, jež upravují, jež jsou jejich obsahem. Proto také jen mimochodem upozorňuje na zvláštní vztah členů rodové společnosti k jejím obyčejům, ač právě tento vztah je určujícím kritériem pro posouzení povahy těchto pravidel chování, pro jejich odlišení od právních norem. Skutečnost, že pravidla chování dobrovolně zachovávaná celou masou rodově organizované společnosti se změnila — po rozpadu společnosti na třídy s antagonistickými zájmy — na normy vyjadřující vůli pouze vládnoucí třídy, zajišťované státním donucením, není pro Chalupného nikterak důvodem k názoru, že ve společnosti se vytváří zvláštní sociální jev, právo. (Chalupný, když říká, že lidé byli těmito

³⁷⁾ E. Chalupný: *Sociologie*, d. 4, Skladba (statika) II., sv. 2, Praha 1939, str. 48.

pravidly nejen vázání, ale cítili se zároveň jejich tvůrci, opakuje vlastně jinými slovy *Engelsův* závěr, že člen rodu si neuvědomoval rozdíl mezi právem a povinností.) Skutečné příčiny vzniku práva, jeho sociální třídní obsah — to vše zůstává zahaleno v temnotách. Positivistická sociologie, respektující „fakta“, resignuje tak — chtě nechtě — na možnost poznání vnitřních zákonitostí, ovládajících vývoj těchto „fakt“. (Chalupnému pomáhá k vysvětlení zákon postupující diferenciaci, který v oblasti právního vývoje vedl k vytváření psaných zákonů, k vzniku zvláštní vrstvy právníků a pod.)

Mravnost neexistuje jako právo po celou dobu trvání lidské společnosti. Vzniká až na určitém stupni jejího vývoje, kdy člověk si uvědomuje své jednání a určitým způsobem je hodnotí. I Chalupný sdílí nadtřídní pojetí mravnosti. „Poněvadž mravnost je nutná a všeobecná složka kultury, tudíž její příkazy musí uznávat a dodržovat všichni, resp. aspoň většina členů určité společnosti.“³⁸⁾ Chalupný dokazoval, že právo a mravnost jsou jevy naprosto různé, jež se sice někde dotýkají, ale mnohdy stojí zcela proti sobě. „Právo a mravnost nejsou ani totožny, ani souběžny, ani sobě podobny — jsou to kulturní tvůrby různorodé, někdy přímo paradoxně sobě protivné v praktických důsledcích.“³⁹⁾ Účelem práva je utvořit a zajistit v složitém a měnlivém sociálním životě určitou oblast klidu, jistoty a bezpečnosti, což má umožnit bezvadný průběh „dějství kulturního“ a života společnosti vůbec. „Úkol čili funkci práva v civilisaci mohli bychom označiti ještě četnými výrazy adekvátními: uklidnění, upevnění, opření, rovnováha, pravidelnost, správnost atd. ... posléze výrazem spravedlnost.“⁴⁰⁾

Spravedlnost je ovšem kategorie morální a tak i Chalupný nakonec — přes dřívější závěry — dospívá k náhledu, že účelem práva je konec konců etický ideál, spravedlnost.

Chalupný vycházející v rozboru vztahu práva a mravnosti z vlastní dlouholeté advokátní praxe, dokumentoval množstvím příkladů mnohdy velmi plasticky pravou povahu buržoasního práva, jeho naprostý formalismus a pokryteckost, jeho nespravedlnost. V řadě trefných postřehů dokazoval, že těžiště není vůbec v psaném právu, ale v tom, jak je uplatňováno. A právě ve sféře praktického uskutečňování aplikace práva se děje veliká spousta činů, jež jsou buď mimo platné právní předpisy nebo v přímém rozporu s nimi.

Spravedlnost právní je ryze formální. Snaží-li se vyhovět mravním snahám a potlačuje-li určité mravní vady, vyvolává mravní vady jiné. Příčiny tohoto nesouladu práva s mravností jsou především v morální úrovni lidí, zvláště těch, kteří jsou povoláni právo aplikovat. (Zde se sblíží Chalupného reformní návrhy s Masarykovými myšlenkami.)

Jedinou cestou, jak dosáhnout odstraňování všech těchto jevů, které jsou v rozporu s mravností, jak zajistit, aby uplatňování práva vedlo k mravním důsledkům, aby formální

³⁸⁾ E. Chalupný: *Sociologie*, d. 4; Skladba (statika) II., sv. 2, str. 69.

³⁹⁾ E. Chalupný: *Sociologie*, ř. speciální, sv. I; *Sociologie a filosofie práva a mravnosti*, část I, Praha 1929, str. 4.

⁴⁰⁾ E. Chalupný: *Sociologie*, ř. speciální, sv. I; *Sociologie a filosofie práva mravnosti*, č. I, str. 48.

spravedlnost ustupovala spravedlnosti skutečné, aby bylo vymycováno pokrytectví a všechny odporné zjevy, s nimiž je spojeno uplatňování práva v existující společnosti, je mravní pokrok. Jenom zvýšením úrovně mravnosti lze dosáhnout společenské reformy. Dochází-li při aplikaci práva velmi často k rozporu s mravností, „nelze k nápravě rozumně a účelně pracovat jinak než v prvé řadě výchovou mravní, probuzením svědomitosti v životě soukromém i veřejném... zkrátka, mravní pokrok závisí nejvíce samozřejmě na zvýšení a energickém zasahování úsilí mravního. Mravnost nezreformujeme v zásadě jinak než zase cestou mravní“.⁴¹⁾

Závěry, k nimž dospěl Chalupný po provedení analýsy buržoasního práva, jeho formalismu, se vcelku shodovaly s koncepcí sociální reformy navrhované masarykismem. Tak přes odchylnost metodologického postupu, přes odchylná názorová stanoviska, přes odchylnou argumentaci zní Chalupného závěry souzvučně s celým chórem pěstitelů buržoasné demokratické ideologie, pějících „ódu na mravnost“.

Marxistická teorie státu a práva nemůže uznat správným řešení vztahu práva a morálky, předkládané Masarykem a jeho stoupenci. Právo nemá svou sankci v morálce. Morálka není poslední příčinou existence práva, zdrojem jeho závaznosti, jeho sociálního smyslu. Odmítnutí závěru, že právo není odůvodňováno mravností a nezávisí na ní, nedává však za pravdu ani Chalupného tvrzení, že právo a morálka jsou jevy navzájem nespojitelné, jež stojí proti sobě mnohdy jako protiklad.

Právo a mravnost jsou sociální jevy, jejichž specifika spočívá v tom, že stanoví normy, upravující společenské vztahy, především vztahy třídní. Právo a mravnost regulují sociální vztahy, jež mají v třídní společnosti třídní obsah, jsou jevy třídními. A právě třídní obsah práva a morálky (té zejména) přechází masarykismus, přechází jej i Chalupný. Vycházení z vnějších znaků, formálních kritérií vede k operování s abstraktními pojmy práva a mravnosti povznesenými, jak tito lidé rádi říkali, nad úzce „egoistické třídní zájmy“, znemožňuje pochopit reálnou podstatu těchto jevů, jejich sociální funkci. Ve svých důsledcích — lhostejno, zda si to všichni ti teoretikové přáli či nikoli — přispívá k vytváření falešných ilusí o těchto složkách buržoasní nadstavby.

Jestliže Chalupného vedly jeho poznatky o pokryteckosti, formalismu buržoasního práva apod. k závěru protikladu práva a morálky, zakládal se jeho názor v tomto případě na nepochopení povahy morálky. Ani morálka není abstraktním čirým ideálem vznášejícím se nad celou spo-

⁴¹⁾ E. Chalupný: *Sociologie*, ř. speciál. I; *Sociologie a filosofie práva a mravnosti*, č. I, str. 157.

Chalupný poodhalil také cíp formální rovnosti občanů před zákonem. „Za nynějšího stavu se vede u nás chudým poměrně špatně, jako zpravidla vždy a všude. Boháč je vždy fakticky privilegiován, i když zákony stanoví rovnost občanů, neboť boháč najde často cesty, kterými i tuto rovnost ve svůj prospěch vykořistí nebo poruší.“ Str. 47.

Dobrý rozbor Chalupného sociologie je obsažen v Bourově stati *Sociologický objektivismus a naše právní věda*; *Právník*, č. 9—10/1952, str. 541—565.

lečností, její příkazy nejsou závazné pro všechny členy společnosti. Morálka v třídní společnosti je třídní. Je-li tedy za kapitalismu protiklad mezi buržoasií a proletariátem, je v jeho mravní sféře stejný protiklad mezi morálkou buržoasní, oficiální morálkou společnosti a státu a morálkou proletářskou.

Z tohoto hlediska a jedině z něho je možno správně posuzovat vztah obou jevů. Proto také není a nemůže být mezi buržoasním právem a oficiální morálkou takového nesouladu nebo dokonce protikladu, jak o něm hovořil Chalupný. Naopak oba jevy, vycházející ze stejných principů, z principů kapitalismu, mají v podstatě stejný cíl, stejné poslání, jež plní každý svými specifickými prostředky. Oba se vzájemně doplňují a podporují. Koncepce masarykismu o morálním podložení práva je, posuzována z aspektu buržoasně demokratické ideologie, „pravověrnější“, důslednější, protože hledí dodat buržoasnímu právu silnější, hlubší důvod jeho závaznosti, nutnosti jeho zachovávání než jsou jen vnější motivy, jeho mocenské sankce státní mašinerií. Právo obsahuje, ztělesňuje, zakotvuje hlavní morální principy, má mravní obsah. Jde však o jeho mravní povahu z hlediska nikoli abstraktní celospolečenské morálky, která v třídní společnosti neexistuje — leda v hlavách těch, kteří své představy pokládají za skutečnost, ale pouze z hlediska vládnoucí třídy. Je-li tedy právo považováno ideologií určitých tříd za morální, je ideologií jiných tříd považováno za nemorální.

Z čeho tedy vyplývá názor o protikladnosti práva a morálky, s nímž jsme se setkali u Chalupného a který je dosti rozšířený v buržoasní ideologii?

Mezi právními a mravními normami jsou značné rozdíly. Právo je v každé společensko-ekonomické formaci vždy jen jedno, právo vládnoucí třídy, jež svou objektivně podmíněnou vůli vtěluje do právních norem. Právní normy upravují ty společenské vztahy, jež ve svém souhrnu jsou pro vládnoucí třídu nejdůležitější, jež mají základní význam pro udržení jejího panství. Tato povaha společenských vztahů (jde především o ekonomické vztahy určující charakter společnosti, její třídní rozdělení apod.) si vynucuje i určitou povahu právní úpravy a určitý způsob jejího zajištění. Právní normy právě pro výraznou intenzitu své třídní funkce jsou formulovány více méně určitě, přesně a proto nelze ani, nemá-li být porušována zákonnost, libovolně vykládat jejich ustanovení. Proto také — a tu se skutečně uplatňuje „postupující diferenciacie“ společenského života — jsou právní normy obsaženy stále více (typické je to zvláště pro kapitalistickou společnost) v psaných zákonech, právních předpisech.

Předmět právní úpravy, sociální vztahy, jež ve svém komplexu představují základy panství vládnoucí třídy, si vyžadují i zvláštní způsob zajištění právních norem. Jejich obecná závaznost pro všechny členy

společnosti je zaručována státem, organisací zastupující celou společnost, který tyto normy nejen vydává, respektive uznává, ale — a to je nejdůležitější — také jejich zachovávání chrání veškerou svou silou.

Mravní normy upravující chování lidí postihují mnohem širší oblast sociálních vztahů. I jejich jádrem je úprava třídních vztahů; zahrnují však i veliké množství vztahů individuálních, individuálního chování lidí, které by právně ani nešlo postihnout, aniž by se porušila jeho individualnost a mnohdy velmi jemné odstíny. Morálka se zabývá i velikou oblastí citových vztahů, které právem upravovat v podstatě nelze. Právní úprava vychází, respektive se opírá o racionální pochopení (ať negativní nebo pozitivní), k němuž může člověk dospět, eventuálně být přinucen. Právem však nelze upravovat city; je možno je pouze zajišťovat tím, že jsou stanoveny určité meze jejich vnějšmu projevu v lidském chování. (Toto vymezení může být pozitivní tím, že je jejich projev chráněn, nebo negativní tím, že je mu bráněno, je zakázán.) Snaha o právní úpravu by vedla nutně ke kasuistice, která je pro moderní právní úpravu nepřijatelná. (Příčinou a ekonomickým podkladem rozvoje obecných právních pojmů, obecné právní úpravy jsou vztahy zbožní výroby a jejich rozvoj.) Právo, má-li upravovat společenské vztahy, jež v moderní kapitalistické společnosti jsou velmi složité, nemůže být kasuistické (jak tomu bylo v počátcích jeho vývoje), ale musí mít více méně obecnou povahu. Přitom, aby bylo možno požadovat uplatňování principu zákonnosti, musí být právní normy, pokud možno, přesně propracovány, formulovány, což povaha oněch individuálních vztahů nejen nepřipouští, ale přímo vylučuje.

Rozdíl v rozsahu úpravy společenských vztahů právem a morálkou je však určen v první řadě jejich třídním významem. Rozdíl v intenzitě třídních zájmů chráněných právními a mravními normami způsobuje — vedle rozdílnosti jejich formy — rozdílnost jejich zajištění, jejich sankcí.

Morálka (jde tu o morálku vládnoucí třídy) se zabývá velkým množstvím vztahů třídně málo významných a málo důležitých. Její normy nejsou podrobně, do všech důsledků precisovány. Nejsou také vytvářeny a přijímány (v zásadě) nějakým zvláštním způsobem. Jejich schvalování, respektive uznávání není záležitostí státu a jeho orgánů jako u norem právních. A — jak už bylo uvedeno — nejsou zajišťovány nějakým zvláštním aparátem, speciálními k tomu povolanými orgány, ale silou donucující k jejich zachovávání je „veřejné mínění“.

Požadavky mravnosti, jak si lidé mají počínat, co mají a co nemají dělat, jsou ve srovnání s právem méně určité a méně přesné. V mravních pravidlech je také ztělesněn třídní zájem, ale jeho vyjádření, zvláště u buržoasní morálky vydávané za obecnou mravnost celé společnosti,

bývá zastřeno. (I normy buržoasního práva zejména v buržoasní demokracii pyšnící se formální rovností občanů nevyjadřují otevřeně třídní obsah, ale pokoušejí se vystupovat jako obecné společenské normy, nikoli z hlediska platnosti, ale z hlediska obsahu, povahy, jako normy představující zájem celé společnosti, nikoli pouze jedné třídy.) Mravní normy svou neurčitostí a mnohdy až mlhavostí vyjádření, tím, že existují především ve vědomí lidí a nejsou nikde závazně objektivisovány, umožňují jednotlivým skupinám modifikovat je, případně vytvářet i vlastní morální normy.⁴²⁾ Umožňují rovněž velmi snadno tyto normy vykládat tak či onak, volněji nebo striktněji. U morálních norem vůbec, vzhledem k jejich povaze i formě, může silněji vystupovat subjektivní prvek. Člověk, který není přesvědčen o jejich správnosti, se jimi nemusí řídit, bude-li mít dosti síly, aby se postavil proti veřejnému mínění, proti kolektivu, v němž žije; a nelze jej jako u norem právních fysickým násilím donutit k jejich zachovávaní.

Stručný výklad rozdílu mravních a právních norem je důležitý pro porozumění koncepcí masarykismu i koncepcí Chalupného.

Mravnost, přesněji řečeno právní vědomí, právě pro svou povahu, že stanoví, jaké mají být vztahy mezi lidmi a že toto stanovení opírá o vnitřní přesvědčení o správnosti, spravedlnosti toho, co má být, umožňuje odvolávat se k němu jako ke zdroji „oprávněnosti“ (v morálním smyslu) práva. Umožňuje zároveň provádět určitou kritiku pozitivního práva, souhlasit či nesouhlasit s některými jeho ustanoveními, požadovat jejich změny atd.

Právní vědomí (vládnoucí třídy) je v tomto smyslu určitým zdrojem změn práva. Nové objektivní potřeby materiálního sociálního života se odrážejí ve vědomí lidí, tedy i v jejich právním vědomí. To se mění rychleji než právní normy obsažené v zákonech, v právních předpisech. Změny právního vědomí jsou myšlenkovým zdrojem změn práva, právních norem. Právní vědomí a morálka vládnoucí třídy vůbec má k existujícímu platnému právu kladný vztah; vždyť v něm jsou ztělesněny hlavní požadavky třídy. Kritika platného práva se týká jen částí, dílčích

⁴²⁾ Morálka určité třídy není nějaký jednolitý jev; uvnitř ní existují různé morálky jednotlivých vrstev, skupin a pod. Engels napsal, že „každá třída, ba i každé povolání má svou vlastní morálku, a i tu porušuje, kde tak může beztestně učiniti“. (*L. Feuerbach*...) Důležité však je, že jde stále o normy v rámci určité třídní morálky, na její půdě. Opuštění určité třídní morálky znamená přechod do morální sféry jiné třídy, protože v třídní společnosti netřídní morálka neexistuje. Problém je v tom, že hranice mezi nimi, zvláště tam, kde nejde o zájmy třídy jako celku, ale o individuální zájmy, chování individuálního člověka, nejsou od sebe jasně odlišeny, že někde existují široké styčné plochy, do nichž zřejmě spadají „elementární pravidla společenského soužití od pradávna známá, opakující se po tisíciletí ve všech předpisech společenského soužití“. (Lenin: *Stát a revoluce*.)

problémů, nikoli jeho základu samého; a ty jsou kritisovány proto, aby byl zachován a zlepšen celek. Tento smysl mělo také „přirozené právo“, posvěcování existujícího buržoasního práva etickými principy u Masaryka i ostatních hlasatelů buržoasní demokracie. Onen rozdíl mezi právem a mravností — v tomto případě je třeba zdůraznit vnější rozdíly — je podkladem i pro stanovisko Chalupného.

Právo je výrazem určitého řádu vztahů nutných v zájmu společenského soužití, existence společnosti vůbec. Právní normy jsou však zpravidla ryze vnější, formální, jež se nijak netýkají vnitřního přesvědčení, svědomí. Mravnost naopak z tohoto niterného přesvědčení vychází, svědomí je její nejvyšší autoritou, soudcem. (Rozdíl mezi legalitou, tj. vnějším souhlasem s pravidly soužití charakteristickým pro právo, a moralitou, tj. vnitřním přimknutím se k uznání povinnosti, podrobně rozpracoval Kant.⁴³⁾

Mezi právem a mravností není tudíž úzké souvislosti, jsou to jevy různorodé. Uskutečňování práva znamená nejednou porušování morálky a obráceně, uplatňování etických principů se dostává do rozporu s právem. Právo upravuje také řadu vztahů (různé technickoorganizační, dopravní, zdravotní atd.), které vzaty samy o sobě jsou mravně lhostejné.

Chalupný přeháněním těchto specifických rysů obou sociálních jevů nesprávně chápe jejich vztah, zabsolutňuje jejich rozdílnost. Upozorňuje na formalismus buržoasního práva, na jeho pokryteckost, zapomíná však dodat, že stejnými rysy se vyznačuje buržoasní morálka, že po této stránce není mezi nimi podstatného rozdílu. (Chalupný ovšem ani u práva nepřiznává jeho třídní podstatu, přiznává jen, že jeho aplikace privilejuje bohaté.)

Marxistická teorie chápe právo a mravnost jako dva různé jevy. Není možno jeden vyvozovat z druhého, protože to jsou jevy stejného řádu.

⁴³⁾ Oddělení morality od legality provedené Kantem vychází z celkové jeho filosofie, etiky, z rozdělení světa na svět přírodní a na svět rozumový, z rozdělení rozumu na rozum (Verstand) a rozmysl (Vernunft), dále se dělí na teoretický a praktický.

Rozdíl mezi právem a mravností Kant rozvedl v *Metaphysik der Sitten*, zvl. v I. díle *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*. V něm rozlišil zákonodárství mravní a právní. Mravní vychází z povinnosti, povinnost je jeho smyslem a účelem; tato povinnost je rovněž jeho pružinou (Triebfeder); právní pak má také jiné pružiny než ideu povinnosti samé. „Pouhá shoda nebo neshoda jednání se zákonem bez ohledu na jeho pružinu se nazývá legalita (Gesetzmässigkeit); to však, v němž idea povinnosti je současně pružinou jednání, moralita (Sittlichkeit)“. Povinnosti podle právního zákonodárství mohou být pouze vnější, protože toto zákonodárství nežádá, aby idea této povinnosti, která je vnitřní, sama pro sebe byla určujícím důvodem vůle jednajícího, a poněvadž přece vyžaduje pro zákon vhodnou pružinu, může se spokojit jen s vnější. (Proto také pojem práva dotýká se především jen vnějšího, a to praktického vztahu lidí navzájem.)

Oddělení nauky o ctnosti (Tugendlehre) od nauky o právu (Rechtslehre) spočívá na tom, že pojem svobody, který je oběma společný, činí nutným rozdělení na povinnosti vnější a vnitřní svobody; pouze povinnosti vnitřní svobody jsou etické.

Im. Kants Werke, B. VII. Berlin 1917, verlegt bei B. Cassirer, str. 19 a n., 31—41, 217 a n.

Srov. dále I. Kant: *Základy k metafysice mravů*, Praha 1910, zvl. str. 57—69, 73—75, 80—83, I. Kant: *Kritika praktického rozumu*, Praha 1944, zvl. I. hl. 1, § 7—8, hl. 3, kn. 2, hl. 2, III.—IV., IX.

V buržoasní právní filosofii pak vznikaly kolem problematiky vztahu práva a mravnosti četné spory, aniž však podstata vztahu práva a mravnosti byla správně objasněna. Srov. str. 85—86 této práce.

Skutečnost, že právo a mravnost jsou různé jevy sociální, nevylučuje jejich souvislost, jejich vzájemné působení a ovlivňování, ale právě proto, že jde o jevy nadstavbové povahy, je přímo předpokládá.

Právo a mravnost vládnoucí třídy ztělesňují v sobě stejné základní principy. (Např. jedna z hlavních zásad buržoasního práva, soukromé vlastnictví výrobních prostředků, je i jednou z hlavních zásad buržoasní morálky.) Shoda podstaty a sociální funkce práva a vládnoucí morálky, povaha sociálních vztahů regulovaných právem, shoda hlavních zásad způsobují, že právo jako celek má z hlediska oficiální morálky mravní charakter, že jeho zachovávání je důležitou etickou povinností. (Množství právních norem se týká otázek ryze formálních, procesních, organizačních apod., které samy o sobě jsou mravně indiferentní; ve skutečnosti, v životě však neexistují takto „o sobě“, ale vždy v určité relaci k jiným vztahům, za určitým účelem — a v těchto širších souvislostech se pak ona etická indiferentnost ztrácí.)

Masarykismus odmítající ostře názor, že právo je produktem moci, si i v této otázce zafixoval s pojmy „materialismu“ a „idealismu“. Uvedený názor, s nímž vystupovali koncem XIX. století zvláště cyničtí trubaduři německého imperialismu, pruského militarismu, prohlásil za hrubý „materialismus“. Proti němu stavěl ušlechtilý „idealismus“, podřizující moc právu, stavící moc do služeb práva.

Ohánění se „materialismem“ v této otázce (stejně jako i jinde) mělo diskreditovat historický materialismus a dokázat převahu idealistické „demokratické“ ideologie.⁴⁴⁾ Ve skutečnosti tvrzení, že právo je výtvorem moci, není ještě ani zdaleka materialistické, ale zůstává stále u idealistického pojetí sociálních jevů. Moc je chápána jako určující faktor; chybí však materialistické vysvětlení jejího původu, podmínek, z nichž vyrůstá a na jejichž podkladě působí a mění se. Právo se vytváří prostřednictvím moci, státu. Politická moc, stát, však není jevem sama sebe určujícím, je podmiňována stejně jako právo a jako ostatní složky nadstavby ekonomickou základnou. Základna, odpovídající danému stupni rozvoje výrobních sil, formuje nadstavbu, tedy i stát a právo. V tom je jádro materialistického pojetí práva a vzájemného vztahu práva a státu.

⁴⁴⁾ Protiklad „materialismu“ a „idealismu“ v chápání vztahu práva a moci měl vedle uvedeného obecně třídního smyslu ještě zvláštní konkrétně historický význam. Jeho konstrukce umožňovala totiž zakrývat imperialistickou povahu I. světové války. Zápas dvou imperialistických bloků, dohodových a centrálních mocností, byl charakterisován jako boj práva proti moci, jako boj filosofických a mravních soustav. (Souvisí s Masarykovou koncepcí boje demokracie proti theokracii.) Dohoda, spojenci vedli spravedlivou válku za demokracii, za svobodu, za právo. Jejich vítězství bylo důsledkem pochopení historické pravdy, že „síla a moc musí státi ve službách ideje a práva“, jinak nutně podlehnou. (E. Beneš: *Světová válka a naše revoluce*, I. s. 280, 534 aj., obdobně Masaryk ve *Světové revoluci*, str. 407—412, 433—436 aj.)

Historický materialismus odmítající vyvozování práva z mravnosti odmítá proto i tento idealistický názor. Nehledá příčinu, původ práva v jiných jevech stejného řádu, ale vysvětluje je z podmínek materiálního života společnosti, z jejího výrobního způsobu. Právo nevyplyvá ani z mravnosti, ani z politické moci, státu (tím je pouze zajišťováno), ale z ekonomických vztahů společnosti, z její základny.

Marx a *Engels* formulovali materialistické pojetí práva velmi jasně již v jednom ze svých prvních spisů, v *Německé ideologii*. („Sv. Max“.)

„Uznává-li se síla za základ práva, jak to činí Hobbes atd., pak právo, zákon atd. — je pouze symptomem, výrazem jiných poměrů, na nichž spočívá státní moc. Materiální život individuí, který nezávisí nikterak pouze na jejich „vůli“, jejich způsob výroby a styků, jež se vzájemně podmiňují, je reálnouází státní a zůstává jí na všech stupních, na nichž je ještě nutná dělba práce a soukromé vlastnictví, zcela nezávisle na vůli individuí. Tyto skutečné poměry nejsou nijak vytvářeny státní mocí, naopak — samy jsou silou, jež jí vytváří. Individua vládnoucí za těchto poměrů, kromě toho, že musí konstituovat svou sílu ve formě státní, musí dodat své vůli, podmíněné určitými danými poměry, všeobecný výraz ve formě státní vůle, ve formě zákona, — výraz, jehož obsah je vždy dán poměry této třídy, jak to zvláště dokazuje soukromé a trestní právo. Podobně jako na jejich idealistické vůli nebo libovůli nezávisí tíha jejich děl, tak na nich nezávisí také to, že provádějí svou vůli ve formě zákona, a tím jí činí zároveň nezávislou na osobní libovůli každého odděleného jedince mezi nimi. Jejich osobní panství se musí konstituovat zároveň jako obecné panství. Jejich osobní síla se zakládá na životních podmínkách, jež se vyvíjejí jako obecné pro mnohá individua a jejichž uchránění jako vládnoucí individua musí upevnit proti ostatním individuí a přitom ve formě podmínek skutečných pro všechny. Vyjádření této vůle, podmíněné jejich společnými zájmy, je zákon.“⁴⁵⁾

Rozdíl mezi obecnou vůlí třídy, uplatněnou v právu, zákonech a individuální vůlí jednotlivých příslušníků třídy, na něž upozorňují *Marx* a *Engels*, umožňuje také správné vysvětlení oněch názorů na právo jako na čistě vnější organizaci lidského soužití, proti němuž stojí jako jev zcela jiné povahy mravnost, opírající se o vnitřní přesvědčení.

Pašukanis ukázal, jak pro buržoasní filosofii je snaha o přesné vymezení morální a právní sféry zdrojem nerozřešitelných rozporů. Nemá-li právní „povinnování“ nic společného s vnitřním, morálním „povinnováním“, nelze podřízení právu žádným způsobem oddělit od podrobení se síle jako takové. Připustí-li se z druhé strany jako podstatný znak práva moment „povinnování“, nesoucí byt jen nejslabší subjektivní zabarvení, pak se obratem ztrácí smysl práva jako společensky nutného minima. Buržoasní právní filosofie se vyčerpává v tomto základním rozporu, v tomto nekonečném boji se svými vlastními předpoklady.

V buržoasní právní filosofii v podstatě jeden a týž rozpor vystupuje ve dvou rozdílných formách, podle toho, jde-li o vztah práva a mravnosti

⁴⁵⁾ Marx-Engels: *Sočinenija*, sv. III, Moskva 1955, str. 322—323.

nebo o vztah státu a práva. V prvním případě, když se dokazuje samostatnost práva ve vztahu k mravnosti, právo splývá se státem, díky zesílenému zdůrazňování momentu vnějšího mocenského donucení. V druhém případě, když se právo staví proti státu, tj. faktickému panství, na scéně se nevyhnutelně objevuje moment „povinnování“ (ve smyslu německého *sollen*) a formuje se tak jediná morálně právní fronta. Jako vždy i zde rozpor systému odráží rozpor skutečného života, tj. toho společenského prostředí, které vytvořilo formu práva a morálky. Protiklad sociálního a individuálního, obecného a zvláštního tvoří životní základ buržoasní společnosti samé jako společnosti výrobců zboží. Zde je ztělesněn v reálných vztazích lidí, kteří svá zvláštní úsilí mohou zkoumat jako sociální úsilí jen v nesmyslné a mystifikující formě hodnoty zboží.⁴⁶⁾

Masarykismus v teorii práva nepřispěl k řešení jejích závažných otázek. Jeho operování „materialismem“ a „idealismem“ bylo vědecky bezcenné; znamenalo jen matení pojmů, zamlžování třídního obsahu, smyslu v chápání a vysvětlování problémů práva a jeho sociální funkce. Výklad otázek práva byl organickou součástí této varianty buržoasně demokratické ideologie. Směřoval k upevnění vážnosti a autority pozitivního práva, k posílení jeho závaznosti dokazováním jeho mravního opodstatnění.

Třídní funkce této koncepce práva nabyla specifického významu po vytvoření buržoasní ČSR. Jedním z důležitých úkolů buržoasní ideologie bylo vytvořit u občanů „smysl pro právo“, protože prý právní vědomí bylo za Rakouska „oktrojirkou“ otupováno.

„Tu nutno pracovati od základu. Stát bez náležitě vybudovaného právního vědomí u národa, bez citu a smyslu pro právo u občanů státních jest budovou vystavěnou na písku, bez patřičných základů. Právní vědomí národa a smysl pro právo chrání stát proti jakýmkoli převratům, zjednává celému ústrojí státnímu i bezpečnou stálost. Z toho důvodu je nutno i u nás vybudovati právní vědomí, neboť jen takto můžeme i naši mladou republiku ochrániti proti jakýmkoli podvrtným snahám a pokusům.“⁴⁷⁾

Česká buržoasie si byla dobře vědoma významu ideologického ovládnutí mas. Pokud široké vrstvy pracujících jsou pod ideologickým vlivem buržoasie, je její panství relativně bezpečné; klid a pořádek je zaručen. Nehrozí žádné podvrtné, tj. revoluční, snahy, které by vážně ohrožovaly existující stav. Zvláště důležité je pěstování pozitivního vztahu ke

⁴⁶⁾ Zbývá dodat, že Pašukanis, jehož rozbor vztahu práva a morálky obsahuje mnoho velmi bystrých a hlubokých postřehů (např. že veškerý pathos kantovského kategorického imperativu se redukuje na to, že člověk „svobodně“, tj. podle vnitřního přesvědčení, dělá to, k čemu by byl právně přinucen), chápe morálku jako způsob styku, jako formu sociálního vztahu, v níž není ještě všechno svedeno až k samému člověku, tj. souvisí s „odcizením“; důsledné překonání „odcizení“ učiní zbytečnou i morálku. — Cit. kn., hl. VI. str. 116—132, zvl. str. 122 n.

⁴⁷⁾ B. Baxa: *Republika*, Praha 1919, str. 29.

státu a právu, jimiž jsou zajišťovány základy třídní moci buržoasie. Takové vědomí je pro kapitalisty cennější než policejní sbor. Duchovní podmanění mas je trvalejší než pouhé podmanění mocenské. Je-li poslušnost udržována pouze násilím, pak moc není stabilní, jistá, protože druhá strana, která ví, co chce, a sklání se jen pod tíhou moci, bývá oním tlakem ještě v odporu posilována, kdežto duchovní „poslušnost“ vedoucí k úctě k tomu, co je, k právu, zákonům, ke státu atd., je spjata s vědomím nezměnitelnosti, věčnosti, správnosti existujícího; jejím důsledkem je konservativnost, zvyk, který se jen těžce a složitě překonává. Proto také masarykismus i ostatní apoštolové buržoasní ideologie velmi usilovně šířili po Říjnu 1918 mezi pracujícími úctu k právu, zákonu, vědomí „státotvornosti“. Zároveň ve výkladu otázek práva prosvítal jasně buržoasní reformismus typický pro Masaryka a jeho přívržence. Určitá kritika platného práva prováděná na podkladě jeho konfrontace „s právem přirozeným“ ústila vždy v požadavek „nutné společenské nápravy“. Ta však vůbec nezasahovala kořen věci, totiž samu podstatu kapitalistického řádu, naopak směřovala k jejímu zdokonalení a tím i upevnění.

* * *

Otázky teorie práva nevzbuzovaly u teoretiků sociáldemokratismu velký zájem. Zůstávaly v pozadí. Do popředí vystupovaly důležitější otázky státu, jež z hlediska socialistického programu i praktické činnosti jsou mnohem významnější a jimž se nelze z hlediska potřeb vedení politického boje vyhybat a neřešit je.

Teorie práva nemá za kapitalismu pro socialistické strany takový prvoradý politický význam (v socialistickém státě nutnost jejího rozpracovávání, její znalosti podstatně vzrůstá), proto se jí socialistická literatura příliš nezabývala a nezabývá. Zájem o řešení její problematiky je mnohem nahodilejší (záleží tu často na osobním zájmu různých teoretiků; někteří se jí zabývali vzhledem ke své právnické profesi).

Toto konstatování neklade za vinu představitelům sociáldemokratismu, že tyto otázky podrobně teoreticky nerozpracovali; tuto výtku by bylo nutno adresovat i komunistickým teoretikům — a není zde, v této souvislosti, na místě. Těžiště kritiky leží v kritice způsobu, jak k těmto otázkám přistupovali a jak je řešili. A po této stránce je naprosto opodstatněná a oprávněná ostrá kritika. I v teorii práva, i když je nadsazené hovořit o nějaké ucelené teorii, výrazně vystupuje příznačný, charakteristický rys teoretických názorů sociáldemokratismu.

Základní teoretické otázky byly opomíjeny, nebyly buď vůbec, nebo jen velmi zběžně a povrchně řešeny a vysvětlovány. Zkoumání jednotlivých dílčích problémů se pak velmi často pohybovalo na úrovni běžného juristického pozitivismu. Různé otázky byly řešeny pouze po jejich právní

stránce, jejich sociální obsah, smysl zůstával skrytý. I to bylo projevem a důsledkem úzce prakticistického rázu reformismu. Teorie byla snížena na služku denních zájmů, potřeb běžné oportunistické politiky, nezkoumala jevy z hlediska širší a delší historické perspektivy, nepoznávala proto (a nemohla ani poznat) zákonitosti vývoje těchto jevů. Tak i v teorii práva základní otázky byly jako nedůležité nechávány stranou. V centru pozornosti stály praktické potřeby rozpracování různých návrhů zákonů, zvláště „sociálního zákonodárství“, úzce utilitaristický postoj k těm nebo oněm zákonům buržoasního státu z hlediska sociální demokracie jako „spoluvládců“, jako partnera na koaliční politice. Tento politický postoj udával i zaměření různých právních rozborů reformistických teoretiků, způsoboval, že při výkladu jednotlivých otázek se dostávali na stejnou platformu jako jejich měšťáckí kolegové, na platformu juristického formalismu.⁴⁸⁾ Přízemní empirismus je vedl k tomu, že nezkoumali právo jako určitý sociální jev v komplexnosti všech vztahů jako organickou součást kapitalistického řádu. Neměli ujasněn zásadní poměr k buržoasnímu právu jako celku, zaujímal jen pozitivní nebo negativní stanovisko k těm nebo oněm zákonům podle potřeb své oportunistické politiky. Tak, vycházejíce zcela samozřejmě z buržoasního práva, dospívali zákonitě k nadtřídnímu pojetí práva.

Netřídní, respektive nadtřídní chápání práva šlo tu ruku v ruce s přístupem reformismu k demokracii. Moderní demokracie jako stát, který nespočívá na diktatuře určité třídy, ale je založen a vychází ze spolupráce tříd, zprostředkované jejich politickými stranami, nutně buduje i tomu odpovídající právní řád. Právo v demokratické republice je výrazem této změněné povahy státu; je řádem vztahů této spolupráce, vyrovnávání třídních rozporů, zájmů. Protože v soudobé společnosti se utváří jakási rovnováha třídních sil, nemůže buržoasie vládnout sama bez proletariátu a ani ten nemá dosti sil k nastolení výlučné třídní moci. Tento zvláštní stav se nutně promítá i do právní sféry. Právo proto není výrazem vůle vládnoucí třídy, podmíněné materiálními podmínkami existence této třídy, ale mnohem více a mnohem spíše produktem třídního kompromisu, výslednicí střetu, respektive — jde přece o demokracii — vyrovnávání jednotlivých třídních vůlí (respektive vůlí jednotlivých sociálních vrstev, skupin atd.).

Moderní demokratický stát, v němž moc prý není výhradní doménou buržoasie, ale je sdílena také proletariátem, který prosazuje různá opatření sociální, ba přímo socialistické povahy, proto výrazně mění i charakter práva. Státní zásahy do ekonomiky, do oblasti vlastnictví omezují vý-

⁴⁸⁾ To platí zejména o těch představitelích sociáldemokratismu, kteří byli svým vzděláním právníky. Srov. např. různé knihy, stati, články od Meissnera, L. Wintra, Pešky, Soboty aj.

razně sféru soukromého podnikání a dodávají stále více kolektivní povahu nejen hospodářské činnosti, ale také vlastnictví. Výrazné ekonomické změny, procesy, jimiž kapitalistická společnost od svého „liberálního“ stadia prochází, posilují kolektivistické, socialistické prvky v hospodářském životě. V právní oblasti pak staré právní normy odpovídající éře soukromého podnikání jsou doplňovány, měněny, rozšiřovány, respektive proplétají se s novými normami, vyjadřujícími pronikání kolektivistických prvků, ústup soukromovlastnického principu. Staré buržoasní právo se postupně transformuje v právo sociální. „Žijeme za převratu měšťanského, občanského (bürgerlich) práva v právo sociální.“⁴⁹⁾ Jestliže se změnil zásadně buržoasní stát „ve stát sociální“, bylo jen logické, že stejným způsobem se měnilo i právo.

Tvůrčí vývojový socialismus, prohlásil Habrman, „staví a pomáhá budovati před očima současně žijícího pokolení téměř nepozorovaně nové právo, nové řády, povahy sociální a socialistické“.⁵⁰⁾

Procesu odvratu od proletářské revoluce a přechodu k „vývojovému pojetí“ socialismu odpovídalo dokazování, že i tzv. sociální zákonodárství je prvkem socialismu rodícího se uvnitř kapitalismu, složkou tohoto socialistického vývoje.

F. Tomášek napsal již v roce 1899: „Počátek jiného utváření společnosti... vidím já již v dnešní společnosti, v každém novém pokroku ochranného zákonodárství dělnického vynuceného sociální demokracií na státě dnešním.“⁵¹⁾

⁴⁹⁾ Renner: *Die Rechtsinstitute des Privatrechts und ihre soziale Funktion*, Tübingen 1920, str. VII.

Renner přikládal velký význam změnám, jež rozšiřovaly oblast práva veřejného na úkor práva soukromého. To, co bylo ještě za Marxe součástí soukromého práva, stává se nyní právem veřejným.

Např. námezdní smlouva se mění ze soukromé smlouvy v institut veřejnoprávní povahy, v němž individuální, soukromá vůle ustupuje stále do pozadí; státní prvek se stává důležitější než soukromý, kolektivní důležitější než individuální. (Str. 62.) Těmito změnami odůvodňoval Renner své revisionistické závěry. Utopický socialismus je daleko za námi. „Naše doba přísahá na empirii, a to oprávněně. Ale socialisté a bohužel také jejich vedoucí skupiny, marxisté, opovrhují tím, aby na půdě práva a státu získávali tyto zkušenosti, vědecky zkoumali a sami si ujasnili, do jaké míry není také na půdě práva v lůně staré společnosti připravena nová. Nemusí to také tu býti tak, že nový život je již hotově vytvořen v mateřském lůně a čeká jen na osvobozující akt zrození?“ (Str. 176.) Podle Rennera již „v lůně společnosti samé se vytvořily prvky nového řádu“. (Str. 179.) Renner např. i sociální pojištění považoval za *částečnou socialisaci* námezdního poměru (str. 130) (podtrženo Z. J.).

Na nesprávnost takových názorů poukázal i Rennerův krajan M. Adler. V rámci kapitalistické společnosti se tvoří materiální a ideologické podmínky pro socialismus, „ale to přirozeně neznamená, že tyto nové materiální existenční podmínky jsou již nová společnost sama“. (*Die Staatsauffassung des Marxismus*, Wien 1922, str. 163.)

⁵⁰⁾ Akademie XXX., str. 4.

⁵¹⁾ Akademie III, str. 35.

Jestliže se již v době, kdy neexistovala ještě ani buržoasní demokracie, za poloabsolutistického rakouského státu s jeho všemocností byrokracie, se spoustou polofeudálních institucí, počínaly v sociální demokracii prosazovat takové názory, není divu, že po vytvoření samostatného československého státu — buržoasně demokratické republiky v ní plně zvítězily. Po rozštěpení v roce 1920 se sociální demokracie plně ovládaná pravice-vými oportunisty zřekla naprosto socialistické revoluce, aby se dala pouze a výlučně cestou sociálních reforem.

„Chceme-li dojít ke konečnému cíli, musíme ho připravovati dlouhou prací zákonodárnou, správní a výchovnou.“⁵²⁾ Na XVIII. sjezdu dokazoval *Tayerle*, že v ČSR „v nových politických poměrech vyrůstalo nové právo hospodářské a sociální“. Tyto tendence je zapotřebí uplatňovat v těch oborech, jež dosud spočívají na soukromovlastnickém principu. „Nechceme podceňovati iniciativu jednotlivců, avšak můžeme budovati a zajišťovati hospodářskou budoucnost jedině na základech kolektivní spolupráce, v níž by nejen podnikatelé, ale i zaměstnanci společně pracovali a společně rozhodovali.“⁵³⁾

Realisace těchto požadavků vyplývající z nutnosti „prohlubování demokracie“ politické v demokracii hospodářskou a sociální se měla odrazit i v právu legalisováním, právním zajištěním reformních snah. Právo pomáhá progresivnímu vývoji společnosti tím, že do jeho zákonů se budou postupně vtělovat tato kolektivistická opatření a tak bude usku-tečňována i v „hospodářských vztazích spravedlnost“, („vyrovnání zájmů“ zaměstnanců se zájmy zaměstnavatelů).

Právo podle ideologů reformismu není vnitřně, třídním obsahem, jed-notný sociální jev. Evoluční pojetí vývoje společnosti nechápe ani právo jako jeden celek, jednu kvalitu, ale jako směs prvků různé povahy (sou-kromovlastnických s kolektivistickými, kapitalistických se socialistickými). Empirismus, z něhož vycházejí při zkoumání a charakteristice práv-ních norem, zabraňuje jim vidět a pochopit, že pokud existuje kapitalis-mus, pokud existuje buržoasní stát, jsou všechny právní normy — bez ohledu na slovní znění — buržoasním právem a že této povahy je není možno zbavit žádnými právními prostředky. Toto hledisko určuje také jejich kritiku platného práva. Neodmítají je jako celek pro jeho buržoasní podstatu, ale zamítají jen některé nedemokratické, reakční protidělnické zákony apod.

Třídní jednota, obsah buržoasního práva, který spojuje všechny normy pozitivního práva bez ohledu na jejich rozdíly v předmětu úpravy, bez ohledu na dobu, v níž vznikly, na víceméně pokrokový nebo reakční cha-rakter apod., není něco metafysicky strnulého, mrtvého. Proto nevylučuje diferencovanost těchto částí, jejich kvantitativní rozdílnost, jejich vnitřní rozpornost. Není sporu, že buržoasní právo obsahuje z hlediska

⁵²⁾ Protokol XIV. sjezdu čs. soc. dem..., Praha 1924, str. 35.

⁵³⁾ Protokol XVIII. sjezdu..., Praha 1937, str. 99, 100.

třídní funkce, z hlediska demokratičnosti, pokrokovosti apod. různé právní normy. Uvědomit si tento fakt je velmi důležité pro konkrétní rozbor, kdy a proč byly přijímány, zda a jak se uplatňují apod. (i dělnická třída a její marxistická strana může vést boj pod hesly za realizaci určitých právních norem), přitom však mít na zřeteli, že jde stále o buržoasní právo.

O ústupu, přesněji o zřeknutí se třídního stanoviska v chápání práva svědčí i sociálně demokratická charakteristika ústavy buržoasní ČSR z roku 1920. „Tato ústava není ústavou vysloveně socialistickou. Je to kompromis mezi jednotlivými politickými skupinami, které takto samy a dobrovolně daly meze svému politickému boji. Nemáme důvodu dnes podkopávat základy tohoto kompromisu, kterého socialisté tenkrát dosáhli, neboť i dnes dává socialistům možnosti velmi dalekosáhlé.“⁵⁴⁾

Ústava byla pro sociální demokracii podkladem její činnosti, veškerého jejího působení. Sociální demokracie se v první ČSR pohybovala plně na půdě existujících řádů, na půdě platných zákonů. To ovšem znamenalo také, že se zřekla všech revolučních prostředků boje a stala se — přes slovní ohrazování — stranou sociálních reforem.

Požadavek „chceme především ve státě pořádek“, který by mohl vznést v buržoasním státě nejzarputilejší stoupenec konservatismu, s nímž vystoupil na XIV. sjezdu v roce 1930 R. *Bechyně*, byl jen nutným důsledkem sociálně demokratické „státotvornosti“, účty před buržoasními zákony, před buržoasním „pořádkem“.

V témže projevu *Bechyně*, vynášející sociální demokracii jako stranu státní, doka-
zoval: „Všechno, co se děje v legislativě a administrativě, všechno, co se děje ve státě, je také záležitostí sociální demokracie. Do všeho chceme mluvit a do všeho mluvíme, ale ovšem způsobem slušným a klidným, rozvázným a rozšafným. Je nám milejší malý úspěch než velký rámus na ulici.“⁵⁵⁾

Jestliže politická činnost předáků sociální demokracie se koncentrovala nikoli na výchovu mas, na jejich aktivisování, na jejich politické vedení, ale na politiku „vyššího stylu“, totiž na zákulisní politická jednání s buržoasními stranami, na různé kuloární intriky a pod., krátce řečeno na „positivní“ politiku, pak toto stanovisko bylo zcela oprávněné.

⁵⁴⁾ *Sociální demokracie a ústava*, Praha 1935, str. 12.

Je pravda, že různá ustanovení ústavy svědčí o určitých kompromisech mezi jednotlivými politickými stranami (např. ze sporu o druhou komoru, proti níž se stavěli sociální demokraté a již se dožadovaly buržoasní strany, vzešlo ustanovení o senátu, utvářeném v podstatě podle stejných zásad jako poslanecká sněmovna apod.). Celkově vzato však skutečnost byla jiná, než jak ji charakterizuje uvedená sociálně demokratická publikace. Dělnická třída byla tehdy politicky silnější — o povaze republiky nebylo ještě definitivně rozhodnuto — nežli bylo možno usuzovat z ústavy. Její značný vliv se v ustanoveních ústavy dostatečně nezobrazil, takže lze říci, že skutečnost byla tehdy progresivnější než její právní výraz, ústava republiky. Ta jako by předvíдалa již konečné ustavení ČSR jako buržoasního státu. Ústava z roku 1920 byla, obecně řečeno, buržoasně demokratickou ústavou, nelišící se nijak podstatně od jiných buržoasně demokratických ústav. O socialistické povaze nebo rysech nemůže být ani řeči.

⁵⁵⁾ *Protokol XVI. sjezdu čs. soc. dem.*, Praha 1930, str. 41.

Reformismus byl i v této otázce neupřímný, vnitřně nepoctivý. Revolučnímu marxismu uváděnému do života v Sovětském svazu vytýkal vždy s přezíravým opovržením slepou víru ve všemohoucnost dekretů, zákonů, kterými se má měnit hospodářská realita, jimiž má být vytvářen socialismus. (Skutečné názory marxismu-leninismu ovšem hrubě zkresloval, ale o to v této souvislosti nejde.) Přitom však oportunistická, reformistická sociální demokracie za první ČSR soustřeďovala značnou část své pozornosti na problémy zákonodárné činnosti a ve vydávání nových zákonů spatřovala, což potvrzují i uvedená Habrmanova slova, vytváření nového práva, nových řádů „socialistické povahy“. Váhu své činnosti přenášela nikoli do politické práce mezi proletariátem a pracujícími vůbec, ale do jednání „politických veličin“, do koaliční vládní politiky. Nebyla proto slova o slepé víře v účinnost zákonů a o dosažení socialismu jejich pomocí a prostřednictvím mnohem více na místě zde, u vůdců sociální demokracie samých? (Jako námitku možno uvést, že většina z nich sama tomu nevěřila, že jim bylo jasné, přes slovní ujišťování, že politika sociální demokracie k socialismu nesměruje.)

Teoretikové sociáldemokratismu odvozovali, jak již bylo dříve uvedeno, socialismus nikoliv z vědy, z vědeckého rozboru kapitalistického řádu, ale z ethiky, spravedlnosti a pod. Proto ono časté rétorické dovolování se práva, spravedlnosti, velmi rozšířené řeči o boji za spravedlnost pro pracující, o uskutečňování práva a mravnosti ve společenském životě tím, že politická demokracie bude doplňována demokracií hospodářskou a sociální. Operování s pojmy „práva“ a „spravedlnosti“, k němuž je možno sáhnout jako k agitačnímu prostředku, není však možné jako prostředek vědeckého dokazování, jako teoretický argument.

V oblasti teorie nedává žádné věcné důvody pro správnost toho nebo onoho tvrzení o nutnosti socialistické přeměny společnosti, neříká nic, jakými způsoby ji dosáhnout, ani jaké jsou předpoklady, podmínky této přeměny. To znamená, pokud v teoretických projevech, statích a pod. různých představitelů pravicové sociální demokracie, je užíváno jako argumentů k odůvodnění určitých thesů, požadavků a návrhů, pojmu „právo“ a „spravedlnosti“, je to potvrzení jejich odvratu od marxismu, od vědeckého socialismu.

Když skutečnost usvědčovala názory o automatické působnosti „pokrokových zákonů“ z ilusornosti, když se zjevně ukazovalo, že tyto zákony samy o sobě nijak postavení dělnické třídy nezměnily a neznamenaly žádné uskutečňování socialismu, obracela se kritika na způsob jejich provádění (nebo neprovádění) byrokratickým aparátem. „Co mělo být zlepšeno zákonem, to zhoršuje jeho výklad, takže podstata demokracie je otrášána zaujatostí nedemokratické byrokracie.“⁵⁶⁾

⁵⁶⁾ Protokol XIV. sjezdu čs. soc. dem. ..., Praha 1924, str. 68.

I z těchto kritických slov však vyplývají iluze o právu a o demokracii. Demokracie a její právo, zákony, nejsou chápány v těsné neodlučitelné spojitosti s celým systémem hospodářského i politického panství buržoasie, v němž význačnou a stále vzrůstající úlohu hraje byrokracie, ale jsou jaksi izolovány, vypreparovány z této konkrétní kapitalistické skutečnosti. Postupuje-li se tímto způsobem, není nesnadné takové jevy, v buržoasním státě naprosto běžné a pro něj přímo charakteristické (že např. výklad a aplikace určitých zákonů byrokracií převrací jejich původní smysl, neřídí se jimi a pod.) považovat za něco nenormálního, zvláštního, co s podstatou práva, demokracie nemá nic společného. Místo konkrétní třídní analýsy sociální skutečnosti nastupuje jistý demokratický iluzionismus. Sociáldemokratismus nemůže ovšem postupovat jinak, protože tím by sám popřel základní výchozí these svého „evolučního socialismu“, tím by sám dokázal třídní podstatu buržoasního práva, jeho pokryteckost ne v ojedinělých projevech, částech — tam je ochoten ji připustit a je kritický — ale u celého jevu.

S výtkou parlamentního kretenismu plně doléhající na představitele oportunismu je třeba spojit ještě další jeho rys, legálnost. Reformisté se octli v zajetí buržoasní zákonnosti, takže je možno je oprávněně obvinít, jak to činil *Lenin* u oportunistických vůdců německé sociální demokracie v době první světové války, z *legálního kretenismu*.

I v čs. sociální demokracii v jejím vývoji různé projevy ilusí o buržoasní legalitě, spoléhání se výlučně na „zákonné prostředky“ boje za socialismus apod. symptomatizovaly míru jejího zachvacování oportunismem, respektive obráceně, sílení oportunistických tendencí uvnitř strany se projevovalo také růstem onoho legálního kretenismu.

A. Němec již v roce 1904, rozebíraje situaci v Rakousku, dokazoval, že „za těchto bídných poměrů dochází k neuvěřitelné věci, že totiž sociální demokraté jsou vlastně jedinou stranou rakouskou. S největším úsilím pracujeme o to, aby zákony byly zachovávány. Nic nemůže být pro pány palčivějšího než to, když se stanou sociální demokraté jedinými obránci zákonů proti byrokratům.“⁵⁷⁾

⁵⁷⁾ Protokol VI. sjezdu čs. soc. dem. ..., 1904, str. 42.

V téže roce přetiskla akademie s plným porozuměním článek předního představitele německého revisionismu, E. Davida (publikovaný v Bernsteinových *Sozialistische Monatshefte*) „Dobyť politické moci“, vyslovujícího se výlučně pro „zákonné prostředky“ boje za socialismus. A co kdyby snad přece došlo k tomu, že by buržoasie proti sociální demokracii uplatnila nezákonné prostředky? Davidova odpověď byla jednoznačná. „Nu, pak postavíme proti nezákonnosti zákonost, proti násilí mírumilovnost. To je jediná cesta, na níž lze nakonec násilí zlomit, jediný prostředek zápasu proti bajonetům.“ *Akademie*, VIII, str. 182—183.

Nemá smyslu vyvracet toto zvlagarisované socialistické tolstojovství a jeho heslo „neodporovati zlému“; vyvrací je dostatečně krev nejlepších představitelů německého revolučního proletariátu, Liebknechtů, Luxemburgových aj., která lpí nejen na rukou junkerské sběře, ale i na rukou zrádných předáků pravicové sociální demokracie druhu Davida, Noska, Scheidemanna aj.

Ve stejném duchu mluvil i na XI. sjezdu v roce 1913. V souvislosti s kritikou nezákonných vyšetřovacích metod prohlásil: „To ve státě právním být nesmí, poněvadž by to otrásló vírou v právní bezpečnost a pak bychom si museli říci, a s námi všichni ostatní: když ti páni tam nahoře, když naši největší páni nedbají zákonů a nedrží se jich, netřeba nám, abychom my se jich drželi, abychom my tyto zákony nějakým způsobem hájili.“⁵⁸⁾

Tyto názory v sociální demokracii se postupně rozrůstaly a v první ČSR v jejím vedení naprosto převládaly. Jestliže v r. 1904 na sjezdu J. Steiner prohlašoval o sociální demokracii, že „nemá žádné povinnosti mravní ani žádné jiné nechat se zavřít v klec pořádkářů“,⁵⁹⁾ pak v r. 1930 Bechyně svým výrokem, že sociální demokracie žádá „především pořádek“, dosvědčil, že je v této „kleci“ už dávno zavřena a že se v ní cítí jako doma.

Tyto výroky o vztahu sociální demokracie k buržoasním zákonům, o nutnosti hájit tyto zákony nestačí brát izolovaně. Takový postup by snadno mohl vést k nesprávným, mylným závěrům. I Engels se ve své předmluvě k Marxovu dílu *Třídní boje ve Francii* vyslovil obdobně a přece není žádného důvodu pokládat ho za oportunistu.⁶⁰⁾ Tyto myšlenky je nutno chápat v těsné souvislosti s názory na revoluci, tj. s odmítáním proletářské revoluce, s nadtřídním pojetím buržoasní demokracie, s hlásáním cesty postupného reformování, přeměňování kapitalismu v socialismus. A z tohoto hlediska, v této relaci jsou ony názory skutečně svědectvím legálního kretenismu, který oportunističtí sociálně demokratičtí politikové měli příležitost ještě mnohokrát a v silnější míře osvědčit i v praxi.⁶¹⁾

Upevňování víry v „právní bezpečnost“ a „jistotu“ v buržoasním státě rozhodně není a nemůže být úkolem sociální demokracie. To může jen přispívat k udržování nežádoucích ilusí o buržoasním právu, legalitě, spravedlnosti i o buržoasním státě, ilusí, jež je třeba v myšlení pracu-

⁵⁸⁾ Protokol XI. sjezdu čs. soc. dem..., Praha 1913, str. 66—67.

⁵⁹⁾ Protokol VI. sjezdu čs. soc. dem., str. 47.

⁶⁰⁾ Reformisté, kteří ji při vydání zfalšovali, si z ní skutečně vybírali argumenty k doložení svých thesů. J. Stivín na sjezdu v r. 1930 při projevu o návrhu nového programu sociální demokracie tuto zfalšovanou předmluvu předkládal jako Marxův a Engelsův teoretický testament, jako nejpresvědčivější doklad jejich odvratu od revoluce — a tím potvrzení správnosti reformistické politiky sociální demokracie, jejího „marxistického“ charakteru.

⁶¹⁾ Např. v době první světové války byla loajální prorakouská politika sociální demokracie odůvodňována — také Šmeralem — mimo jiné snahou uchovat organizaci strany, její jmění, tisk apod. před persekcí rakouských úřadů. Potvrzuje to i Zd. Kojecký ve své knížce „Čsl. sociální demokracie včera a dnes“ (Brno 1946, str. 120), když charakterisuje legální činnost strany za první světové války. „Myšlenka legality byla drahá srdcím mužů, kteří sami prožili těžké doby zápasů, v nichž si dělnické hnutí musilo ve svých začátcích právo na legalitu vybojovat.“

jících všemi silami rozptylovat. V tom je také jeden z důležitých úkolů politické výchovy mas, který musí plnit marxistická proletářská strana.

Marxismus je samozřejmě dalek podceňování významu zákonodárné činnosti pro proletariát v buržoasním státě. Dělnické třídě není a nemůže být lhostejné, jaké zákony jsou vydávány a jak jsou prováděny, protože se to týká bezprostředně jejího života, života všech pracujících. Z toho vyplývá také závěr o vztahu proletariátu, zastupovaného jeho revoluční stranou, k buržoasnímu právu. Odmítá buržoasní právo jako celek, neodmítá však určité zákony, jejichž uskutečnění přináší jistou ochranu, jednotlivá dílčí zlepšení v postavení pracujícího lidu, naopak za prosazení takových zákonů bojuje.⁶²⁾

Ve vztahu k zákonům platným v buržoasním státě se promítá poměr revolučního proletariátu k buržoasní demokracii.

Proletariát odmítá buržoasní právo jako celek, protože slouží vládnoucím třídám k potlačování pracujících. Pokud však tyto zákony, které buržoasie byla nucena přijmout pod tlakem zdola nebo které, vydány za jiných poměrů, jsou z hlediska současných třídních záměrů málo účinné, stávají se nepohodlnými pro vládnoucí buržoasii samu a ta se je pokouší odložit, obcházet nebo přímo změnit, vystupuje dělnická třída na jejich obranu a hájí buržoasní zákony proti buržoasii. Staví se ovšem za zachování buržoasních zákonů vždy, když jejich respektování znamená určitou zábranu proti zvůli byrokraticko-policejního aparátu.

Zachovávání buržoasně demokratických zákonů, vláda uskutečňovaná metodou zákoností, může proto vytvářet příznivé podmínky pro rozvoj socialistického hnutí a za určitých okolností být výhodnější pro proletariát než pro vládnoucí třídy.

⁶²⁾ V této souvislosti je účelné připomenout Engelsova slova o principu „každé liberální vlády v Anglii: navrhopvat sociální reformátorské zákony jen v případě krajní nutnosti, a ty, které byly již vydány, pokud možno vůbec neprovádět“ (Engels: *K bytové otázce*, Praha 1949, str. 58), charakterisující „sociální zákonodárství“ v Anglii v minulém století. Podle našeho názoru mají širší platnost a postihují (s určitými modifikacemi) podstatu sociálního zákonodárství za kapitalismu vůbec. Jeho povaha se nezměnila ani po té, když se praví-
coví socialisté počali účastnit vlády.

Jestliže se sociální zákonodárství v řadě zemí ve XX. století významně rozšířilo, není to ani tak jejich zásluhou, ale především zásluhou tlaku proletariátu a pracujících mas na vládnoucí třídy, jimž tyto třídy, aby nenastal přetlak, čelí upouštěním energie, přijímáním zákonů, realisujících určité reformy ve prospěch pracujících. Zvětšení rozsahu sociálního zákonodárství, k němuž ve XX. století v buržoasně demokratických zemích dochází (stále více, nikoli však nepřetržitě a v trvale vzestupné linii), je důsledkem růstu politické váhy proletariátu, vlivu socialistických sil. Nikterak však neznamená, jak tvrdili a dodnes tvrdí reformisté všech barev a odstínů, transformaci kapitalismu, postupné uskutečňování socialismu, přeměnu buržoasního práva v „právo sociální“. Ke změně v podstatě, v sociálním obsahu práva nestačí ještě takovéto zákonodárství, k tomu je nutná zásadní změna politické moci, jako počátek socialistické sociální revoluce.

Těmito důvody jsou také motivována Engelsova slova z uvedené předmluvy. „Ironie světových dějin staví vše na hlavu. Nám revolucionářům a převratníkům jdou daleko lépe k duhu zákonné prostředky než nezákonné nebo převrat. Strany pořádku, jak si říkají, hynou zákonným stavem, jež vytvořily. Volají zoufale s Odilonem Barrotem: La légalité nous tue! — Legalita nás zabije!, zatím co my při této legalitě dostáváme pružné svaly a červené tváře, jako bychom měli žít věčně. A jestliže my nejsme tak bláhoví, abychom se pro jejich potěšení dali zahnat do pouličních bojů, nezbude jim nakonec nic jiného, než aby sami prolomili tuto legalitu, která je pro ně tak osudná.“⁶³⁾

Engels je ovšem dalek, aby z toho vyvozoval — jako reformističtí socialisté —, že je revoluce zbytečná, že se k socialismu dojde evolučním vývojem. Výslovně psal o tom, že hlavním úkolem revolučního proletariátu je nepřipustit, aby „každým dnem sílící úderné oddíly se ničily v avantgardních bojích, nýbrž zachovat je nedotčené až do dne rozhodnutí“.⁶⁴⁾

Nikoli tedy odvrát od revoluce, nýbrž využívání všech prostředků k přípravě, k růstu revolučních sil, ke svedení „hlavní bitvy“. K tomu je třeba, jestliže se vytvořily příznivé historické podmínky, využít i buržoasní zákonnosti, aby v „kritickém okamžiku“ nebyly síly proletariátu oslabeny, roztříštěny, izolovány, ale aby stály v „plné pohotovosti“ a mohly provést svůj dějinný úkol v co nejkratší době a s co nejmenšími obětmi.

Oportunismus i zde prokázal svou neschopnost dialektického posuzování „věcí“. Zahleděl se do jedné formy boje dělnické třídy proti buržoasii, kterou jednostranným přístupem přecenil, jejíž význam zveličil. Tak se mu z formy boje pracujících proti vládnoucím třídám, z formy obrany zájmů proletariátu za kapitalismu stala vnitřní dialektikou vývoje forma hájení buržoasního panství. Na tom nic nemění hesla, jimiž

⁶³⁾ K. Marx: *Třídní boje ve Francii*, Praha 1950, str. 22.

Engels ve stati *Socialismus v Německu* z r. 1892 svým řízným vtípem charakterisoval marxistický vztah k buržoasní legalitě. „Jak často nás buržoové přemlouvali, abychom se zrekli použití násilných prostředků a nevycházeli z mezí zákonnosti... Bohužel, nemůžeme dopřát buržoasii toto uspokojení... Avšak to nám nebrání chápat, že v současné době zákonnost ubíjí nikoli nás, ale někoho druhého. Nám je nyní tak užitečná, že bychom byli hlupáky, kdybychom ji porušili.“ *Die Neue Zeit*, X., I. B, str. 583.

V uvedené předmluvě pak Engels psal výslovně o „sociálně demokratickém převratu, jemuž právě teď svědčí, dodržuje-li zákony...“ (*podtrženo Z. J.*) str. 23). Oportunismus na převrat zcela „zapomněl“ nebo jej odložil (což je prakticky totéž) do nedohledné budoucnosti a z „právě teď“ učinil „vždy“. Pro proletariát, pro sociální demokracii je vždy užitečné dodržovat zákony, tedy, což je jen logickým důsledkem tohoto myšlenkového postupu, i v revoluční době postupovat „zákonně“.

V konfrontaci s historickou skutečností znamenala tato koncepce v praktické politice jen soustavné ustupování, skládání zbraní před buržoasií, jež v třídním boji proti proletariátu postupovala mnohem „velkoryseji“ a nenechala se nikdy vázat tak malichernými důvody jako ohledy na zákon.

⁶⁴⁾ Tamtéž, str. 22.

byla tato činnost přikrášlována, teoretické „důkazy“, jimiž ve své podstatě protisocialistická politika byla vydávána za uskutečňování socialismu. (Přitom ona forma boje revolučního proletariátu nebyla a nemůže být nikdy hlavní a rozhodující formou boje za socialismus, ale má vždy pomocnou, podřízenou úlohu.) I tu platí, že ne podle slov, ale podle činů poznáte je.

Po *Engels* ově smrti další vývoj kapitalismu v jeho imperialistickém stadiu vedl a stále více vede k tomu, že imperialistická buržoasie, kde jen může, ustupuje od buržoasní demokracie, odvrací se od zákonnosti. Místo těchto příliš kulturních metod k udržování panství kapitálu se pokouší nastolit brutální teror nevázaný žádnými formálními pravidly (fašismus).

Buržoasie si v tomto třídním boji získává primát, s nímž se však nemůže příliš chlubit. Jako první likviduje buržoasní demokracii a s ní i buržoasní zákonnost, dříve než je s celým kapitalistickým systémem smete vítězný proletariát. Revoluční bitvy, které zničí kapitalistický řád a s ním buržoasní zákonnost, psal *Lenin*, „musí začínat (a začínají) rozpačitými snahami buržoasie zbavit se zákonnosti, kterou buržoasie sama vytvořila a která se pro ni stala nesnesitelnou.“⁶⁵) Reakční buržoasie a jí ovládaný státní aparát porušuje buržoasně demokratické zákony, opouští demokracii. I její zdánlivá demokratičnost se rozpouští jako dým, za jehož clonou se stále zřetelněji rýsuje její nenávisť zkřivená tvář vykořisťovatele, běsnícího hrůzou před svým koncem.

Sociálně demokratický revisionismus, který upouštěl od třídního obsahu práva, který uznával transformaci buržoasního práva s jeho právem soukromého vlastnictví v „právo sociální“, tak přebíral hlediska buržoasní ideologie. Iluse, jež tato ideologie vytváří o existujícím společenském řádu a jež šíří zvláště mezi širokými lidovými vrstvami, přijímá mnohdy za věrný obraz skutečnosti. (Kapitalisté sami i jejich ideologové jsou často schopni hledět cynicky na cynickou skutečnost, nemohou však připustit správné poznání u pracujících, proto také všemožně udržují „bělmo“ na jejich očích.) Abychom však byli spravedliví a nepodceňovali „tvůrčí“ charakter revisionismu, je třeba říci, že sám pomáhal iluse vytvářet a rozšiřovat. Jeho právní názory tvořily organickou součást celé jeho ideologické konstrukce demokracie jako cesty k postupnému nerevolučnímu přebudování systému kapitalistického v socialistický. Vytváření a šíření ilusí o právu, pěstování úcty k buržoasním zákonům, objektivně ztěžovalo poznání nutnosti zrušení buržoasního práva a nutnosti revolučního boje proletariátu a ostatních pracujících za dosažení tohoto cíle.

⁶⁵) V. I. Lenin: *Sočinenija*, t. 16, str. 284.

Nyní k podrobnějšímu rozboru *Peškových* a *Krausových* názorů o právu, jeho povaze a sociální funkci, protože tito teoretikové se nejvíce zabývali obecnými otázkami teorie práva.

Nejprve k vymezení pojmu práva. „Právem nazýváme obecnou normu, schopnou řídit lidská jednání... *Právem jest to, co za právo jest v určité době a v určité společnosti uznáno nebo považováno.*“⁶⁵⁾ „Právem v sociologickém smyslu jest to, co lidé za právo považují, totiž ty představy příkazů a zákazů, které je od určitého jednání, nebo opomíjení odstrašují.“⁶⁷⁾

Peška, podobně jako *Chalupecký*, vyvozoval právo z nutnosti určité organizace lidského společenství, z nutnosti určitých pravidel upravujících sociální soužití lidí. Vycházel přitom z psychologické koncepce.

Právo je prý pouze souhrnem představ jednotlivých lidí o právu. Proto představa, že existuje právní řád nadosobní, na lidech nezávislý, je pouhou fikcí. Tato fikce nadosobního právního řádu je nutná, protože bez ní by lidská společnost nemohla existovat. Ve skutečnosti ji však nic existujícího neodpovídá. Představy právního řádu se u jednotlivých lidí ani zdaleka nekryjí. Představa právního řádu obsahuje jistý normativní prvek. Nelze si představit právní řád, který by nerozkazoval. Představa právního řádu je tudíž představou souboru určitých příkazů a zákazů. Pravidelně, když se mluví o právu, spojuje se jeho představa s představou státu. A *Peška* říká v tomto smyslu správně, že není státu bez práva a práva bez státu. Toto spojení státu a práva však není zákonité, vnitřně nutné; je to spojení jen konvenční, je to konstatování, že u většiny lidí tyto představy souvisí. Souvislost státu a práva může být různě odstupňována. V moderním státě, který má větší zákonodárný monopol, se za zákon — a tím za právo — považuje jen to, co stát za právo prohlásí. Na podporu svého tvrzení uvádí, že ve starší historii tomu bylo jinak. V otrokářském a feudálním řádu byl vztah státu a práva mnohem volnější.

Pokud jde o podstatu, respektive sociální obsah práva, dokazoval *Peška*, že je v zásadě nikoli diktátem jedné třídy, ale kompromisem tříd několika — a to i tenkrát, když je jednou třídou pocíťováno jako diktát tříd ostatních.

„V každém takřka zákoně jsou ve větší nebo menší míře vyloučeny nebo obroušeny prvky, které tomuto zákonu dodávají ráz jednostranného nástroje třídního boje.“⁶⁸⁾ Tím jedině je, podle *Pešky*, možno vysvětlit si jev velmi častý, že ústava i jiné zákony přežívají třídní konflikt, z něhož vzešly. V třídním boji mohla nastat zcela jiná situace a staré ústavní i jiné právní formy zůstávají a jsou užívány někdy docela jinak, než zamýšleli jejich

⁶⁵⁾ *Peška*: *K otázce kontinuity našeho právního řádu v l. 1938—45*; Sborník věd právních a státních, r. XLIV—XLVI, 1946, str. 60.

⁶⁷⁾ *Z. Peška*: *Nástin přednášek z ústavního práva*, Bratislava 1930, str. 16—17. *Peškovy* názory nevynikají tu přílišnou logickou důsledností a přesností, která bývá teoretickému právníckému myšlení vlastní. Jeho vymezení pojmu práva trpí vážným nedostatkem; neukazuje totiž, co činí určité normy právem, co jim dává právní povahu. „Aby právní norma byla schopna řídit lidské jednání, musí býti za právní normu uznána.“ (*Sborník...*, str. 60.) Co znamená „uznání za právní“, jaký je rozdíl mezi právními a jinými např. mravními normami, zvláště je-li, jak tvrdil *Peška*, spojení práva se státem pouze konvenční, nikoli vnitřně nutné.

⁶⁸⁾ *Z. Peška*: *Nástin přednášek...*, str. 41.

tvůrci. Ústava i jiné zákony jsou tedy formou, která může být naplněna různým obsahem a která nesleduje bezprostředně všechny fáze třídního boje.

Vycházel-li *P e š k a*, pro nějž stát je založen mnohem spíše na spolupráci jednotlivých složek než na uplatňování mocenské převahy, z takového pojetí práva, dospíval zcela samozřejmě k závěru o dobrovolném zachovávaní právních norem. „Kde jsou právní představy respektovány, děje se to proto, poněvadž občanstvo považuje tato pravidla za vhodná a účelná.“⁶⁹⁾

Zejména v moderním státě, který čím dál tím více přibírá k aktivní spolupráci skupiny lidí dříve vyřazené z politického života (jež byly pouze pasivním prvkem), který počítá se sklony a potřebami co největšího počtu občanů, se toto zhumanisování a zempiričtění veškeré politické práce jasně projevuje v jeho zákonodárné činnosti. Ta musí znát velmi dobře veřejné mínění, aby předvídala, jak to či ono opatření bude přijato. „Stát“, tj. politikové, kteří jej reprezentují, nemohou proto vydávat právní předpisy libovolně, jak je napadne. „Moc“ státu, tedy i jeho moc zákonodárná, je omezena všeobecným zákonem kauzality přírodní i společenské.

Při rozvíjení ideje o této podmíněnosti moderního státu a jeho činnosti dokazoval *P e š k a*, že tento stát hledí vždy k tomu, co kdo kterému opatření řekne, což jen zesiluje jeho kooperativní charakter. A tato jeho kooperativní povaha se promítá i do práva, do zákonů v něm platných.

P e š k a, odmítající normativní teorii pro její jednostrannost, nedostatečnost, vyslovující se pro sociologické zkoumání práva, vězel v hlavních otázkách teorie práva v zajetí idealistické sociologie psychologického ladění. Slabiny pozitivismu, jeho popisný ráz, jeho mělkost, to, že se zastavuje a končí se svým zkoumáním tam, kde začínají vlastní otázky o podstatě sociálních jevů, o příčinách jejich vývoje, o vnitřních zákonitostech sociálního dění apod., vystupují v jeho pracích velmi zřetelně. Proto také jeho sociologický rozbor práva zůstává pouze u konstatování nebo naznačení určitých vztahů právních norem a sociálního života. Důkladný rozbor vztahu mezi ekonomikou a právem, mezi tím, jak výrobní vztahy projevující se v dané společnosti vždy jako určité třídní zájmy se odrážejí v právu, jak právo podmiňují a jak právo zpětně na tyto vztahy působí, nemůže podat. Naopak jeho pozitivismus sledující pouze vnější tvářnost, rysy sociálních jevů, dovádí jej k závěru, že právo nemá třídní charakter ve smyslu výrazu vůle určité třídy, ale že je třídním kompromisem, tj. vzájemným vyrovnáváním zájmů, respektive vůlí různých tříd. A tuto ideu podepírá konstatováním skutečnosti, že právní normy přezívají dobu, v níž se zrodily, že jsou mnohdy využívány jinými třídami v jiném smyslu apod.

Skutečná problematika je však jiná. Marxistická teorie práva vycházející z materialistického chápání a vysvětlování sociálních jevů nevykládá vůli vládnoucí třídy ztělesňovanou v právních normách subjektivi-

⁶⁹⁾ Z. Peška: *Nástin přednášek ...*, str. 41.

visticky, voluntaristicky. Vládnoucí třída nemůže upravovat společenské vztahy právem, libovolně, pokud právní normy mají skutečně regulovat sociální život — a v tom je jejich sociální funkce — pokud nemají zůstat prázdnou deklarací, již se nikdo neřídí, již není možno uvést do skutečnosti, byť se i o to státní orgány pokoušely všemi prostředky. Každá třída je v právní úpravě (v povaze a způsobu této úpravy) determinována především ekonomikou — vedle řady dalších činitelů materiální a ideologické povahy. Vládnoucí třída nemůže nepočítat se vzájemným poměrem třídních sil, s vahou, s odporem tříd jí nepřátelských.⁷⁰⁾

Skutečnost, že vládnoucí třída ve vydávání i v provádění právních předpisů musí počítat s existencí ostatních tříd, s nimiž je v různých vztazích, neznamena nikterak, že právo (a stát) pozbývá třídního charakteru. Takový názor nemá nic společného s dialekticko-materialistickým stanoviskem, ale je důsledkem vulgárního mechanického, ekonomicko-materialistického hlediska, které opomíjí relativní samostatnost nadstavbových jevů, jejich aktivní úlohu, jejich zpětné působení na základnu.

Právo není jen pasivním reflexem ekonomiky (právo je ovšem reflexem ekonomiky a proto, jde-li o určení vzájemné závislosti těchto jevů, je možno je nazvat reflexem; tím však vystihujeme pouze jednu stránku vztahu, který je vzájemný, oboustranný), ale je výrazem vůle lidí, přesněji třídy, jež je ve společnosti vládnoucí. Tato třída prostřednictvím státu stanoví obecně závazná pravidla chování, jimiž upravuje společenské vztahy. Všechny právní normy přes svou různorodost jsou sjednocovány touto třídní vůlí. Z ní vyplývá, které právní normy stát jako sjednocená moc této třídy stanoví, respektive uznává (obyčejové právo) a veškerou silou své mašinerie zajišťuje a chrání.

Mechanické, jednostranné pojetí vztahu hospodářství a práva umožnilo Peškovi popírat třídní podstatu práva. (Stejným právem, jako říká Peška, že právo je kompromis, i když se jeví jako diktát, by bylo možno převrátit reálné kapitalistické výrobní vztahy a dokazovat, že jsou založeny na spolupráci, i když se jeví jako vykořisťování. Je zřejmé, že teoretické možnosti dokazování jsou pomocí této metody neobyčejně rozsáhlé.)

⁷⁰⁾ Materiální, ekonomická determinovanost vůle vládnoucí třídy se ovšem v právních normách, protože jde, zvláště v historicky vyspělejších státech, o proces jejich vědomého tvoření, neprosazuje automaticky. Záleží tu i na stupni, rozsahu atd. poznání, z čehož vyplývá, že je tu dána možnost výskytu nejrůznějších nahodilostí, těch nebo oněch výchylek od obecné zásady. Historie poskytuje velké množství příkladů, kdy byly vydány zákony, které nebyly vůbec provedeny, nebo byly záhy zrušeny a nahrazeny jinými, protože nevycházely z realistického hodnocení vzájemného vztahu tříd apod.

Nahodilosti odchylující se více nebo méně od obecné zákonitosti tuto zákonitost neruší, ale jsou formou, v níž se prosazuje. Proto ani u práva tyto odchylky nepopírají pravdivost základní marxistické these o právu jako výrazu vůle vládnoucí třídy, vůle, podmíněné materiálními podmínkami existence této třídy. Upozorňují, respektive zdůrazňují nutnost konkrétního zkoumání, jak se tato podstata práva projevovala v různých právních normách v těch nebo oněch historických podmínkách.

Neprůkazná je i další Peškova argumentace o netřídním charakteru práva, opírající se o důkaz, že v zákonech jsou prvky, které by z nich činily třídní nástroj, ohlazený a obroušený, což je potvrzováno i přežíváním právních forem. Jde o to, že ekonomické vztahy zrcadlí se v právních normách nemusí být a také vždy nejsou odráženy přesně ve své reálné podobě, ale jsou zachycovány jenom po určité stránce, jejich odraz je více méně zkřiven nebo úplně převrácen. Slovní vyjádření třídního obsahu není proto vždy rozhodující; někdy je zcela otevřené, jindy např. v buržoasní demokracii — je zastřené. Právní formy nelze izolovat od konkrétní situace, v níž vznikly a byly uplatňovány, nelze je oddělovat od státní moci, která je zajišťuje. Právo nepůsobí samo o sobě, ale jen, je-li uváděno do života, je-li aplikováno státními orgány. *Lenin* plným právem napsal, že právo není ničím bez aparátu schopného donutit k zachovávaní právních norem. Proto především v uplatňování práva se projevuje jeho třídní podstata, jeho úzká souvislost s třídním bojem, který vládnoucí třída vede — také a do značné míry — pomocí státu a práva. Pouhé vydávání právních norem ještě sociální vztahy v zájmu vládnoucí třídy nereguluje.

Právní normy, zvláště ty, jež jsou obsaženy v zákonech, když se vyvinuly na vyšší úroveň od původních kasuistických příkazů a zákazů, jsou víceméně obecné; upravují celé oblasti (víceméně stejnorodých) sociálních vztahů; jejich úprava má také určitý čas vydržet. Protože tyto normy nejsou a nemohou být určeny pro ten nebo onen konkrétní individuální případ, ale pro jisté úseky sociálních vztahů vcelku, mají a musí mít obecný charakter. V abstraktním vyjádření však postihují mnohdy pouze formální stránku těchto vztahů. Reálná třídní náplň vystupuje na povrch až při jejich provádění, při jejich aplikaci státním aparátem. Z těchto důvodů je možné přebírání právních norem i za změněných podmínek (formální stránka sociálních jevů se nemusí měnit, srov. *Marxův* rozbor v *Kapitálu*, jak se mění soukromé vlastnictví, založené na vlastní práci, v kapitalistické soukromé vlastnictví, aniž se přímo mění právní forma), proto je možno recipovat právní normy upravující vztahy určité sociálně ekonomické formace i ve vyšším společenském řádu apod. Proto ani tyto důvody, uváděné Peškou, nepopírají nikterak třídní podstatu a funkci práva.

Pokud jde o dobrovolné zachovávaní právních norem, o to, že společnost je považuje za „vhodné a účelné“, i tu idealisticko-positivistický výklad vlastní problematiku skrytou za oním „souhlasem“ společnosti s právem neřeší. Zkoumání pohybující se na této rovině jen zamlžuje vlastní jádro otázky. Materialistický její rozbor dochází k závěrům, které jsou pro juristický pozitivismus nedosažitelné (a třídně nepřijatelné). To, co *Peška* považuje za „uznání za právo“, za „souhlas“ s právem, je velmi často pasivní smíření se s ním, vyplývající z ekonomického, politického i ideologického potlačování mas. Objektivní podmínky jednotlivých společenských řádů třídní společnosti vedou k tomu, že značné vrstvy pracujících jsou pod ideologickým vlivem vládnoucí třídy, jež v nich samozřejmě nejrůznějšími způsoby a prostředky pěstuje vědomí

nutnosti zachovávat platné právní normy. V době, kdy sociální řád je vcelku stabilisován, oficiální právní vědomí ovlivňuje i značné vrstvy potlačovaných tříd. Dále je nutno vzít v úvahu, že právo musí vycházet ze skutečnosti, že upravuje reálně existující sociální vztahy. Lidé, kteří vycházejí ze skutečného stavu ve svém jednání, proto často ani nemusí právní normy znát a přece jednají vcelku souhlasně s nimi. (Platí jen pro určité úseky právní úpravy.) Masy, v jejichž vědomí v důsledku dlouhého vykořisťování a potlačování zapustil hluboké kořeny onen rabský poměr, ono smíření se s trpkým životním údělem, se řídí ustanoveními pozitivního práva, aniž k tomu musí vždy bezprostředně být donuceny státní mocí. Státní donucení tu však musí být, i když působí jen jako hrozba, protože jinak by nebylo možno zaručit důsledné zachovávání právních norem a v případě jejich porušení dosáhnout obnovení právního stavu. Jeho existence je jedním z hlavních zdrojů, z nichž vychází onen pasivní vztah ke skutečnosti, ono vědomí poslušnosti, které ovládá vždy dosti široké vrstvy potlačovaných pracujících tříd.

Problematikou marxistické teorie práva a jejího vývoje se zabýval F. K r a u s v knížce *Sociální funkce práva*, rozsahem nevelké, avšak zajímavé některými bystrými postřehy.

Kraus, který náležel ke skupině tzv. „levých sociálních demokratů“, se vyslovoval pro marxismus, ale proti leninismu, což ukazuje (při nejmenším) na názorovou zmatenost a neujasněnost. Podceňoval také proto teoretický význam Leninova díla jako dalšího obohacení a rozvinutí marxismu. (L e n i n prý nebyl mužem geniální myšlenky, ale geniálního činu.) Kraus, odmítající leninské pojetí diktatury proletariátu včetně nutnosti rozbití staré státní mašinerie vytýkal Leninovi, že se nezabýval ve *Státu a revoluci* blíže významem práva a jeho institucí v přechodném období od kapitalismu ke komunismu a necharakterisoval právo podrobněji jako sociální fenomen. V závěru pojednávajícím o problému práva za socialismu připojil Kraus některé myšlenky, s nimiž je třeba se zabývat. Jsou ovšem, jako téměř u všech teoretiků sociální demokracie, smíšený s hlavní reformistickou ideou o tom, jak se v dnešní existující společnosti „prodírají k životu prvky tohoto nového, živého práva, byť znečištěné dosud stránkami starého odumírajícího systému“.⁷¹⁾

⁷¹⁾ F. Kraus: *Sociální funkce práva*, Praha 1933, str. 4. Kraus se zabýval nejprve problemem práva u zakladatelů vědeckého socialismu. Vykládal stručně vývoj Marxova filosofického názoru, nutnost přesouvání zájmů od otázek právních k otázkám ekonomickým s tím, jak si ujasňoval povahu sociálního dění, jeho vnitřní hybné síly.

Z různých výroků je Marxovo pojetí práva jasné; „systematické kritiky práva jakožto specifického tvaru sociálních sil“ však nevypracoval. Kraus uvádí správně, že zájem idealistické filosofie Kantovy, Fichtovy, Hegelovy o právo je v nepřímém poměru k zájmu zakladatele vědeckého socialismu. Engels se zajímal o právní problematiku více, protože doplňoval v řadě úseků Marxovo učení.

V období po Marxovi a Engelsovi došlo k určitému úpadku; „následovalo období jakési únavy, období, jež stalo se rejdištěm duchů prostředních, samolibých a netvořivých, duchů to, kteří — nechtíce ani — strhli veliké učení Marxovo do šedi únavne prostřednosti“ (str. 12). Kraus tu uvádí Rennera (*Die soziale Funktion der Rechtsinstitute*...). Souhlasí u něho s odmítavou kritikou Pašukanise, který mu vytýkal jistý názorový primitivismus

Zároveň jsou ovlivněny i právně filosofickým způsobem myšlení, jež v právu vidí především noetický problém.

Nejplodnějším výtěžkem socialistického uvažování o právu je *Marxova* „vise“ beztrždní společnosti. V periodě transformační, než právu „vyprší jeho los“, bude však ještě plnit důležité úkoly.

„Bude stále ještě jedním z těch důležitých instrumentů, jimiž lidstvo uvědomuje si sama sebe, jimiž jsou objevovány zákony dosud ukryté, avšak zákony, jichž poznání znamená podřízení, tedy pravou svobodu. Není jiné svobody než té, která, poznávši řád, tomuto řádu se podrobuje, svobody v řádu.“⁷²⁾

Právo jako sociální jev dosáhlo zenitu svého vývoje v měšťácké společnosti. Kraus tu sdílel myšlenku *E. Pašukanise*, podle něhož „pouze buržoasně kapitalistická společnost vytváří všechny nutné podmínky k tomu, aby juridický moment v sociálních vztazích dosáhl plné určitosti“.

Světový názor, založený na právu, je světovým názorem Kantovým, Hegelovým, Kelsenovým. Proto také právní filosofie měly veliký podíl na filosofických systémech idealismu; proto také za kapitalismu nejdříve a nejbujněji rozkvétaly nejrůznější právní teorie, směry, školy, atd. Engels plným právem nazýval juridický světový názor klasickým světovým názorem buržoasie. Kraus, který tu zaměňuje neoprávněně juridický světový názor s právem, dochází pak k závěru, že v socialistické společnosti nebude právo „učením nejsvětějším“; na jeho místo nastoupí politická ekonomie nového řádu. Právo, které ještě dlouho bude nutností, bude se z problému filosofického stávat problémem sociálně technickým. „Jest tedy právo sociálním fenomenem, který má ve své podstatě osud heroicko-

a skromný přínos vlastních náhledů. Vyzvedá Mehringa a Cunowa, jehož díla si velmi vážil a byl jím ovlivněn i při kritice leninismu. Při charakteristice mnohdy vulgárního marxismu tohoto období uváděl Kraus, do určité míry oprávněně, že se stále „zdůrazňuje příliš hospodářský obsah a význam práva a přehlíží se jeho svěbytnost a moc z ní plynoucí: právo se podceňuje jako problém i jako sociální skutečnost“.

V dalším rozebírá po kritice leninismu stav sovětské právní vědy a označuje jej za dosti chaotický.

Tento soud byl po jisté stránce oprávněný, protože v oné době se v sovětské právní teorii proplétaly se správnými marxistickými názory nejrůznější idealistické, zvláště psychologické koncepce. Kraus ocenil vysoko Pašukanise, který uměl „marxistickou nauku odvésti ne o krůček, ale i značný krok dále“ (str. 21). Přestože věnoval vlastní problematice práva pozornost v marxismu nebývalou, nedokázal se ani on, podle Krause, podléhajícího tu vlivu normativismu, vymanit z ryze sociologického uvažování o právu. Kraus, a v tom se zřetelně projevuje jeho poplatnost idealistické právní filosofii, pozitivně hodnotil normativní teorii. Spatřoval v ní výraz toho, že „právo je nejspecifičtější a nejcharakterističtější stránkou dějinné epochy měšťanství“. Kraus odmítající Pašukanisův výsměch normativní teorii dokazoval, že „je-li nepřijatelný Kelsenův dualismus . . ., přece výtěžky normativní teorie jsou cenné a nutno je zužítovat“ str. (33). Pokud jde o celkové posuzování normativismu, poukazoval na to, že jedna jeho část je plodná, je jádrem a východiskem dalšího vývoje; druhá je neplodná, bezvýhodná a ústí až do scholastické spekulace. Ve výkladu marxistické kritiky normativní teorie uvádí, že „jádro problému, jež rozřešiti jest marxistické vědě právní, spočívá v poměru normy a skutečnosti“ (str. 31).

⁷²⁾ F. Kraus: *Sociální funkce práva*, str. 40.

tragický; splní svůj (organisační) úkol v lidské společnosti, až zanikne; jeho zánik je předpokladem splnění jeho úkolu.“⁷³⁾

Některé myšlenky nutí k zamyšlení, jak tyto otázky byly dosud vysvětlovány v marxistické teorii státu a práva, respektive v dějinách politických ideologií. Dogmatismus, provázející jako stín kult osobnosti, i na tomto úseku teorie působil velmi neblaze. Vedl svým způsobem k jistému pozitivismu ve zkoumání sociální reality. Různé jevy z oblasti státního i právního života byly rozebírány, vykládány po své vnější jevové stránce, nebyla však dostatečně hluboko zkoumána jejich souvislost, vztahy k ekonomice i k ostatním sociálním jevům v jejich komplexnosti. Nebyly dostatečně odhalovány, protože se opomíjelo jádro dialektiky, teorie rozporů, složité vnitřní souvislosti a závislosti těchto jevů. Vzhledem k tomu mnohé skutečně pronikavé a skvělé *Marxovy* a *Engelsovy* i *Leninovy* myšlenky, obchvacující mnohostrannou dialektickou skutečnost, byly zbavovány svého vnitřního bohatství, byly mnohdy jednostranným, zjednodušujícím výkladem umrtvovány nebo (jako příliš složité) nechávány stranou a upadaly do zapomenutí. (Nebezpečí snahy učlenit marxistickou teorii v ucelený systém.) Nebylo dostatečně využito *Engelsových* myšlenek o právu, o juristickém světovém názoru apod. ani *Marxových* myšlenek o „odcizení“ při zkoumání úlohy a specifické váhy práva i právní teorie v buržoasní společnosti i pro poznání vnitřní přeměny práva v přechodném období od kapitalismu ke komunismu.

Zvláštní postavení práva a právní ideologie v buržoasní společnosti vyplývá z povahy kapitalismu, v němž výroba zboží dosahuje nejvyššího stupně svého rozvoje. Výroba zboží, výroba pro trh a s ní spjatý fetišismus zbožních vztahů, udávající tvářnost celé kapitalistické společnosti, vyžadují nutně dokonalé právní úpravy. Skutečné vztahy mezi lidmi, jež se navenek jeví jako vztahy věcí, zboží, se realisují prostřednictvím, formou smlouvy, tj. práva, právní formy. Vzhledem k tomu, že téměř všechny lidské, společenské vztahy se uskutečňují jako zbožní, tj. i právní vztahy, nabývá právo a s ním právní ideologie za kapitalismu onoho specifického postavení. (*Marx* ukazoval nejednou, jak se ona všeobsáhlost zbožní výroby projevuje jako „odcizení“, veškeré lidské vztahy se proměňují ve vztahy peněz, zlata; všechno — i ty nejvyšší duchovní a morální hodnoty — se stává zbožím, je na prodej.)

Po teologickém světovém názoru, vládnoucím za feudalismu, přichází juristický světový názor jako světový názor buržoasie, pod jehož standardy vybojovala buržoasie svou největší revoluci. (V předchozí době, kdy se buržoasie počala vytvářet jako třída, pokoušela se své požadavky pro-

⁷³⁾ F. Kraus: *Sociální funkce práva*, str. 42.

sazovat v náboženské formě, jak tomu bylo naposledy v Anglii.) Francouzská revoluce, ideologicky vzato, je vítězstvím tohoto nového světového názoru, vycházejícího z these, že hospodářské a sociální poměry jsou založeny na právu a jsou vytvářeny státem. Proto *Engels* nazýval juristický názor zesvětštěním teologického, protože místo dogmatu, místo božského práva zaujímá nyní lidské (přirozené) právo, místo církve — stát.⁷⁴⁾

Marxismus analysoval zevrubně příčiny tohoto jevu. Směna zboží ve společenském měřítku vyvolává zvláště ve své nejrozvinutější podobě za kapitalismu složité, vzájemné smluvní vztahy, což vyvolává požadavek obecně uznaných pravidel, jež mohou být stanovena pouze společností, právních norem, stanovených státem jakožto personifikací této společnosti. V tom je také zdroj představ, jakoby právní normy „vděčily“ za svůj vznik pouze formálnímu ustanovení státu, nikoli hospodářským vztahům. V rámci dělby práce, dovedené za kapitalismu k nejzazším důsledkům, nabývají právní vztahy a pojmy, jimiž jsou vyjádřeny v jazyce, samostatné existence vůči individuům, jimž připadají jako nějaké „tajemné síly“. Vedle tohoto významu v „obyčejném vědomí“ nabývají ještě zvláštní důležitosti a vývoje u politiků a juristů, kteří vzhledem k vlastní omezenosti dělbou práce v nich a nikoli ve výrobních vztazích spatřují pravdivou základnu všech reálných vlastnických vztahů.⁷⁵⁾

Přeceňování práva, právních forem, jež je falešným odrazem všeobecnosti zboží výroby, fetišismu zboží vztahů, se výrazně projevuje v idealistické filosofii. Ideologie buržoasie, jež po dosažení moci ztrácí zájem na poznání pravdy o společenské skutečnosti, jež kupčí se vším, i s vědeckými poznatky, se ochotně chápe tohoto rysu kapitalistických vztahů a tuto jejich odvozenou vnější stránku vyzvedá jako určující, základní. Převrácením skutečných vztahů se stává právní norma vlastním zdrojem hospodářského vývoje. (Srov. např. koncepcie R. Stammlera, podle něhož právo utváří ekonomiku apod.).

⁷⁴⁾ Srov. B. Engels: *Právnícký socialismus*, Marx-Engels: Sočinenija XVI. č. 1, Moskva 1937, str. 296 a n.

⁷⁵⁾ Srov. Marx-Engels: *Sočinenija* III., Moskva 1955—6, str. 360.

Formalismu, účtě k právním pojmům, jež vykládají jako zdroj všeho dění, podléhají nakonec mnozí buržoasní ideologové sami. Je typické pro ideology i politické představitele buržoasie, že na příklad v době revolucí kladou veliký důraz na vypracování konstituce a že se pokoušejí revoluční boj vtěsnat do rámce boje za ústavu. (Pokud se boj pohybuje „na právní půdě“, nehrozí buržoasii od podmaněných vykořisťovaných tříd skutečné nebezpečí. To vzniká teprve, když se boj přenáší do skutečné revoluční činnosti širokých lidových vrstev.)

Na příklad ve francouzské revoluci se konvent utápěl v dlouhých debatách o vypracování ústavy, v revoluci r. 1848 frankfurtský parlament místo, aby jednal skutečně revolučně, jednal — o ústavě —, podobné bylo tehdy i chování české buržoasie, která se také spokojovala s vyjednáváním o konstituci. Z poslední doby je možné uvést neplodné a tehdy zcela neúčelné spory a diskuse o právních formulích (např. vypracování několika koncepcí „právní kontinuity“) mezi buržoasní londýnskou emigrací — místo vedení důsledného národně osvobozenického boje.

Přirozeně, že hlavním zdrojem těchto jevů nebyl sebeklam, kult pojmů, uctívání právních fetišů, jež si buržoasní ideologie vytvořila. To je jenom symptom třídní povahy buržoasie, její zbabělosti, její nechuti a přímo odporu vést rozhodný revoluční boj nebo jejího úsilí takový boj (přímo nebo nepřímý) brzdit. Je však příznačné, že tyto třídní záměry jsou odívány především do roucha různých právních motivů, teorií apod.

V tom jsou také kořeny buržoasního juristického (nejen však juristického, ale ideologického vůbec) formalismu a jeho sociální funkce.

Právní normy, právní vztahy jsou ilusorní formou, v níž vystupují skutečné ekonomické vztahy kapitalistického řádu. Formální rovnost lidí před zákonem, jež se stala hlavním bojovým heslem buržoasie, zakrývá ve skutečnosti reálný obsah sociálních jevů, převrací skutečnou povahu kapitalistických výrobních vztahů na ruby. Sféra kapitalistických výrobních vztahů, v nichž proletáři zbaveni výrobních prostředků jsou nuceni prodávat pracovní sílu vlastníkům těchto prostředků, tj. nechat se vykořisťovat, v níž výrobci jsou vydáni na pospas živelnému působení zákonů kapitalistické ekonomiky, se jeví v juristické projekci jako sféra svobody, jako sféra svobodné činnosti svobodných lidí. Vnitřní ekonomická závislost, determinující rozhodujícím způsobem veškerou lidskou činnost, se v právní formě jeví jako indeterminovaná lidská vůle. Ekonomický pohyb je skryt za právními formami, z jejichž hlediska je lidské jednání závislé výhradně na subjektivním rozhodování, na osobní volbě; je tedy nahodilé, není ovládáno vnitřní zákonitostí. Kapitalistický řád osvobozující individuum od vnějších omezení, vazeb, osvobozující je od výrobních prostředků, spočívající (což je rubem onoho „osvobození“) na svobodě vykořisťování pracovní síly vlastníky výrobních prostředků, na svobodě trhu, na směně zboží, se zdá být založen na svobodě lidské osobnosti. Nejvýraznějším projevem buržoasní svobody individua v její neklasičtější podobě je neomezené právo soukromého vlastnictví. U něho se však zároveň obnažuje ilusorní ráz této svobody; to, co se zdánlivě jeví jako určující zdroj, je pouhým reflexem, produktem skutečně určujících ekonomických sil. Právní normy vlastnictví se neustále dostávají do rozporu s ekonomickým obsahem. „Tak jako skryté materiální podmínky, soukromé vlastnictví často musí vstupovat do protikladu s juristickou ilusí o soukromém vlastnictví, — jak se to odhaluje např. v případě expropriace.“ „Buržoasní vlastnictví je narušováno již tím, že existuje.“⁷⁶⁾ Právní normy tyto vnitřní příčiny, tento vnitřně rozporný pohyb ekonomického vývoje kapitalismu nezachycují; jeho působením se však neustále dostávají do rozporu se skutečností i mezi sebou samými, což má důležité důsledky i z hlediska vývoje lidského poznání.

V přechodném období od kapitalismu ke komunismu nová kvalita vytvářejících a rozvíjejících se ekonomických, tj. i třídních vztahů umožňuje, aby jejich politické a právní formy byly (více nebo méně v závislosti na lidském poznání) jejich adekvátním výrazem. Proletariát vedoucí lidstvo k beztřídní společnosti má životní zájem na správném, pravdivém poznání reality. Není nikterak interesován, naopak, na vytváření ilusí

⁷⁶⁾ Marx — Engels: *Sočinenija* III., str. 346, 353.

o sociálních vztazích, o svém postavení apod. Jeho světovým názorem je proto materialistický světový názor. Výroba zboží, jež se podstatně v tomto období mění, ztrácí svůj všeobecný význam a postupně úplně zmizí. Společenské vztahy, zbavené vykořisťování, vztahy vzájemné spolupráce a pomoci, nemusí vystupovat dále prostřednictvím vztahů věcí, zboží, jež jsou zároveň vztahy právními, ale mohou — odcizení je překonáváno vystupovat bezprostředně ve své vlastní lidské podobě. Proto místo formalistického juristického světového názoru nastupuje světový názor materialistický,⁷⁷⁾ místo pokrytecké právní rovnosti se stále více uskutečňuje faktická rovnost, místo pokrytecké buržoasní morálky komunistická morálka, socialistický humanismus.

* * *

Studie se zabývá právní ideologií masarykismu a sociáldemokratismu, která spolu s názory obou ideologických proudů na stát — na demokracii tvoří důležitou součást vývoje politického myšlení u nás.

Význam této tematiky je v tom, že dodnes masarykovská legenda, tato apoteóza buržoasní demokracie a buržoasního práva, silně propagovaná představiteli sociáldemokratismu, není zcela překonána v myšlení lidí. Dále, že mnohé argumenty masarykismu a sociáldemokratismu se dnes znovu objevují a jsou využívány soudobým revisionismem.

РЕЗЮМЕ

В статье проводится анализ правовой идеологии масарикизма и социал-демократизма. Масарикизм представлял собой идеологическое направление, игравшее — в особенности в период буржуазной ЧСР — весьма важную роль в чешском политическом мышлении и оказывавшее сильное влияние на идеологию чехословацкой социал-демократии.

Согласно масарикизму право имеет надклассовый характер и в связи с общей природой его философии понимается как определенная моральная категория. Основания своей обязательности право черпает из морали.

Исходным пунктом для масарикизма служит естественно-правовая теория. Таким путем масарикизм включается в общий ток возрождения естественно-правовой теории, имевшего место в конце XIX и в начале XX столетий. Эти концепции естественного права, возникновение которых свя-

⁷⁷⁾ Tento názor se vytváří u revolučního proletariátu již za kapitalismu. „Dělnická třída nemůže v právnické ilusi buržoasie najít vyčerpávající výraz pro podmínky svého života. Může sama si uvědomit tyto podmínky svého života jen tehdy, když bude zkoumat věci ne juristicky zabarvenými brýlemi, ale v jejich skutečnosti.“ Dělnické třídy významně pomohl Marx objevem materialistického chápání dějin. „Právě tím byl dán světový názor odpovídající podmínkám života a boje proletariátu: neexistenci vlastnictví u dělníků mohla odpovídat pouze neexistence ilusí v jejich hlavách.“

Engels: *Právnický socialismus*, cit. kn., str. 298.

(Kraus vyjádřil tento proces nejasně a nepřesně slovy, že místo práva nastoupí politická ekonomie, že právo se bude poněkud měnit z filosofického problému v problém sociálně technický.)

зано с разложением капитализма, являются не революционными, а в лучшем случае — поскольку они не открыто реакционны и не обосновывают разложения буржуазной законности — буржуазно реформитскими. (Буржуазное право „естественно“, оно отвечает „человеческому естеству“, т. е. и капитализм является естественным, следовательно правильным). Таков был и смысл правовой теории масарикизма.

В чешской буржуазной идеологии возник тогда спор между представителями масариковского „естественного права“ и представителями исторического государственного права“, которого внешне придерживалась политика руководящих буржуазных партий. Его глашатаи, опираясь на исторические юридические документы, доказывали, что „государственное право“, (е. юридическая самостоятельность чешского государства) чешского народа продолжает существовать и что потому стремление к его реализации должно быть содержанием чешской политики. (Но в практической политике буржуазия, занявшая в отношении Австрии лояльную позицию, от него уже отказалась). Масарик, наоборот, доказывал, что национальные требования следует основывать прежде всего не на „историческом праве“, а на „естественном праве.“

Концепция Масарика, по сравнению со взглядами его критиков, носила более новый и политически более реалистический характер. Это была буржуазно-демократическая концепция, которая в тогдашних условиях полуфеодалной Австрии с сильными остатками абсолютизма имела относительно прогрессивное значение.

Масарик различает „естественное право“, право и закон. „Естественное право“ по существу является морально обоснованным правовым сознанием. Право (позитивное) является воплощением идеала „естественного права“. Закон может, но не должен быть правом; все зависит от того, насколько он отвечает или не отвечает „естественному праву“. Из этого различия вытекает разница и в обязательной силе и в санкциях. „Естественное право“ имеет обязательную силу (и санкцию) моральную, право — моральную и правовую, а закон, если он несправедлив — только правовую. Право является реализацией всечеловеческой нравственности и гуманности. Поскольку некоторые законы не отвечают „естественному праву“, политическая деятельность направляется к их изменению — но, конечно, мирными средствами при само собой разумеющейся необходимости соблюдать действующие правовые предписания.

Подчеркиванием нравственного характера, а тем самым и нравственной обязательной силы права (не только под давлением государственного принуждения) эти взгляды содействовали его укреплению. В этом и заключался главный смысл стремлений Масарика: подкрепить и упрочить позитивное, т. е. буржуазное право.

Такого же направления как Масарик, в особенности в период первой ЧСР, придерживался ряд идеологов буржуазно-демократической ориентации.

С особым пониманием отношения права и нравственности выступил Э. Халупный. Право имманентно обществу. Оно вытекает из необходимости определенных правил, регулирующих социальное общежитие людей. Нравственность возникает только на определенной ступени ее развития, когда человек оценивает свои действия. Право и нравственность — явления совершенно разные, очень часто прямо противоположные.

Несмотря на эту разницу во взглядах, Халупный пришел к таким же заключениям, как и Масарик, а именно, что целью права является этический идеал, справедливость. Основной социальной реформы служит реформа нравственная.

Марксистская теория отвергает и опровергает указанные решения вопроса об отношении права к нравственности. Одно явление нельзя ни вывести из другого, ни метафизически ставить их друг против друга. Право и нравственность господствующего класса воплощают в себе одинаковые основные принципы. Их совпадение по существу и в социальной функции причиняет то, что право в своей целостности, с точки зрения господствующей морали является нравственным. Марксистская теория объясняет право не из явлений одноклассового порядка, а из материальных условий жизни общества, из его способа производства. Право вытекает не из нравственности и не из политической власти, государства (тем оно лишь обеспечивается), а из экономических отношений общества.

Общеклассовая функция правовой идеологии масарикизма приобрела специфическое значение в буржуазной ЧСР, когда в интересах идеологического овладения трудящихся необходимо было укрепить в гражданах „чувство права“.* Она в это время стала органической частью официальной республиканской идеологии, доказывающей надклассовый характер чехословацкой демократии как государства, который подчиняет не право власти, а власть праву. В то же время внешне эффектным речам о праве как реализации гуманности и нравственности она маскировала жестокость буржуазного права, тяжелым бременем ложившегося на трудящееся население государства.

Социалдемократизм, в своем практицизме недооценивающий решения общетеоретических вопросов, не стремился исследовать и право как определенное социальное явление в комплексности всех отношений. Его представители не уяснили себе принципиального отношения к буржуазному праву как целому; они занимали положительную или отрицательную точку зрения лишь в отношении отдельных законов, в соответствии с потребностями своей оппортунистической политики. Так, принимая, как само собой разумеется, действующее буржуазное право, они приходили к заключению о его надклассовом понимании.

Это понимание было заодно с подходом реформизма к демократии. Современное демократическое государство, основанное на сотрудничестве классов, строит соответствующий этому правопорядок. Право является не выражением объективно детерминированной воли господствующего класса, а продуктом классового компромисса. Оно представляет смесь элементов разного характера (капиталистических и социалистических).

Происходящие в период империализма экономические процессы усиливают коллективистические социалистические элементы в экономике и в сфере права. Старое буржуазное право трансформируется в „право социальное“. Отвороту от социалистической революции и переходу к „эволюционному пониманию социализма“ соответствовало доказывание того, что так наз. социальное законодательство является составной частью социалистического развития в период капитализма.

Социал-демократизм, который уже во времена полуфеодальной Австрии погряз в оппортунистическом реформизме, в буржуазной демократической

* в оригинале „smysl pro právo“ — прим. перев.

ЧСР совершенно отказался от социалистической революции и полностью подвизался на почве существующего строя, на почве действующих законов. Его политическое вожди (что доказывают их выступления), поддавшиеся легальному кретинизму, содействовали — вместе с масарикизмом — в период первой ЧСР культивированию в массах трудящихся „чувства права“, уважения к буржуазным законам.

В марксизме нет недооценки значения законодательной деятельности для рабочего класса в буржуазном государстве. Революционный пролетариат отвергает буржуазное право как целое, но он не отказывается от определенных законов, осуществление которых приносит некоторую пользу трудящимся; наоборот, он за такие законы брется. В период распада капитализма, когда буржуазия отказывается от собственной законности, соблюдение буржуазно-демократических законов может создавать благоприятные условия для развития социалистического движения. Однако защита буржуазно-демократических прав не может быть главной формой борьбы за социализм; она всегда играет подчиненную роль.

Оппортунизм односторонне преувеличил значение этой формы борьбы против капитализма и, таким образом, пришел к заключению о неревolutionном пути к социализму, на основе действующего правового (и социального) строя. В результате действия внутренней диалектики, из формы борьбы против буржуазии у него получилась форма защиты буржуазного господства. Теоретическое доказывание „буржуазно-демократического“ характера этой деятельности тут дела несколько не меняет.

Из представителей социал-демократизма вопросами теории права больше всего занимались З. Пешка и Ф. Краус.

Исходя из социологической концепции психологического характера, Пешка выводил право из необходимости определенной организации общества. Право является совокупностью представлений отдельных людей о праве. Представление о надличном правовом строе является одной только фикцией. Связь между правом и государством не является внутренне необходимой; она носит только условный характер. С точки зрения социального содержания право является не диктатом одного класса, а компромиссом нескольких классов.

Из механически одностороннего понимания отношения экономики и права Пешка пришел к отрицанию классового существа права, а затем и к совершенно фальшивым заключениям о добровольном соблюдении правовых норм, которое не является характерным в особенности для современного государства, отличающегося кооперативным характером. Пешка этими заключениями содействовал обоснованию оппортунистической политики правового крыла руководства социальной демократии.

Марксистской проблематикой теории права и ее эволюцией занимался Краус. После критического обзора пройденного развития этой теории он анализирует особую роль права в период капитализма (обусловленную всеобъемлющим характером товарного производства) и юридическое мировоззрение как классическое мировоззрение буржуазии. В переходном периоде от капитализма к социализму, когда производство товаров будет падать, когда общим мировоззрением станет диалектический материализм, тогда и право потеряет свой таинственный характер (связанный с фетишизмом товарного производства), но будет еще, пока совершенно не отомрет, важным инструментом для регулирования общественных отношений.

У Крауса разные правильные и инициативные идеи смешаны с обычными реформистскими иллюзиями о постепенном переходе от капитализма к социализму. В его труде отражается и влияние идеалистической философии права (положительная оценка нормативизма).

RÉSUMÉ

Cette étude a pour objet l'analyse de l'idéologie juridique du masarykisme et du social-démocratisme. Le masarykisme a représenté un courant idéologique qui joua, notamment à l'époque de la République Tchécoslovaque bourgeoise, un rôle important dans la pensée politique tchèque et qui exerça également une forte influence sur l'idéologie de la social-démocratie tchécoslovaque.

D'après le masarykisme, le droit présente un caractère étranger à la notion de classe et, conformément à l'ensemble de la philosophie masarykienne, il se conçoit comme une certaine catégorie morale. C'est dans la morale que le droit puise ses aspects d'obligations.

Le masarykisme découle des vues de la théorie du droit naturel. Il s'incorpore ainsi au courant de régénération de la théorie du droit naturel survenu vers la fin du XIXe et au début du XXe siècles. Ces conceptions du droit naturel, dont l'apparition se rattache à l'amorce de la décomposition du capitalisme, ne sont pas révolutionnaires mais, dans le meilleur des cas, quand elles ne sont pas ouvertement réactionnaires et ne motivent pas l'effritement de la légalité bourgeoise, afférentes au réformisme bourgeois. (Le droit bourgeois est „naturel“, correspond à la „nature humaine“, ce qui revient à dire que le capitalisme est naturel et, par conséquent, juste). Tel était aussi le sens de la théorie juridique du masarykisme.

Dans l'idéologie bourgeoise tchèque d'alors, il y eut conflit entre le „droit naturel“ selon Masaryk et le „droit d'Etat“ historique auquel affectait de se tenir la politique des partis dirigeants de la bourgeoisie. S'appuyant sur des documents juridiques historiques, les hérauts du droit en question s'appliquaient à démontrer que le „droit d'Etat“ (c'est-à-dire l'indépendance juridique de l'Etat tchèque) de la nation tchèque restait imprescriptible et que, par suite, les efforts pour sa réalisation devaient constituer l'objet de la politique tchèque. (Il est vrai qu'en raison de son loyalisme pro-autrichien, la bourgeoisie avait déjà, sur le plan de la pratique politique, renoncé à la thèse du „droit d'Etat“). Masaryk, par contre, s'efforçait d'établir qu'il n'était pas possible de fonder les revendications nationales essentiellement sur le „droit historique“, mais bien sur le „droit naturel“.

Comparaison faite entre la position de Masaryk et le point de vue de ses contempteurs, elle s'avérait certes plus moderne et politiquement plus réaliste. C'était une conception démocratique bourgeoise qui, dans les conditions contemporaines, dans une Autriche semi-féodale, entachée de vestiges tenaces de l'absolutisme, avait une signification relativement progressiste.

Masaryk distingue les notions de „droit naturel“, de droit et de loi. Le „droit naturel“ est, au fond, une conscience juridique motivée moralement. Le droit (positif) est l'incarnation des idéaux du „droit naturel“.

La loi peut être le droit, sans toutefois l'être nécessairement, selon qu'elle s'accorde ou non au „droit naturel“. De cette distinction faite par Masaryk découle, du reste, une différence touchant tant le caractère d'obligation que les sanctions. Le „droit naturel“ engage (et sanctionne) moralement, le droit moralement et juridiquement; la loi — si elle n'est pas équitable — n'a valeur d'obligation (et de sanction) que juridique. Le droit est la réalisation, de portée universelle, des idées de moralité et d'humanité. Dans le cas où certaines lois ne sont pas en harmonie avec le „droit naturel“, l'action politique vise à leur transformation — bien entendu, par des voies pacifiques et compte tenu de l'évidente nécessité de respecter les règlements juridiques en vigueur.

Par l'accent qu'elles mettaient sur le caractère moral et, du même coup, sur l'importance éthique du droit (et ce pas du tout sous la seule pression d'une contrainte étatique), ces vues contribuaient en fait à son renforcement. En cela d'ailleurs résidait la principale signification de l'effort de Masaryk: soutenir et consolider le droit positif, c'est-à-dire bourgeois.

Nombre d'idéologues d'orientation démocratique bourgeoise devaient, en particulier sous la Ière République Tchécoslovaque, procéder dans la même direction que Masaryk.

E. Chalupný formula une conception particulière des rapports entre le droit et la moralité. Pour lui, le droit est immanent à la société. Il dérive de la nécessité de certaines règles régissant la coexistence sociale des gens. La moralité n'apparaît qu'à une étape donnée de l'évolution de la société, lorsque l'homme s'avise de juger sa conduite. Droit et moralité sont donc des faits absolument distincts, souvent même directement antagonistes.

En dépit de ces différences d'opinions, Chalupný aboutissait à des conclusions qui coïncidaient avec celles de Masaryk, à savoir que l'objet du droit est un idéal éthique, la justice. La base de la réforme sociale est une réforme morale.

La théorie marxiste refuse et réfute les solutions précitées du problème des rapports du droit avec la moralité. On ne saurait déduire ces deux faits l'un de l'autre, pas plus que les dresser métaphysiquement l'un contre l'autre. Le droit et la moralité de la classe au pouvoir incarnent en soi des principes essentiels identiques. Leur accord à la base et dans leur fonction sociale fait que, du point de vue de la morale gouvernante, le droit dans son ensemble est moral. La théorie marxiste n'explique pas le droit à partir de phénomènes du même ordre, mais à partir des conditions matérielles de la vie de la société, à partir de son mode de production. Le droit ne découle ni de la moralité, ni du pouvoir politique, de l'Etat (celui-ci assurant simplement le droit), mais des rapports économiques de la société.

La fonction générale de classe de l'idéologie juridique masarykienne revêtait une portée spécifique avec la République Tchécoslovaque bourgeoise, l'intérêt d'une domination idéologique des travailleurs requérant alors le besoin de renforcer le „sens du droit“ chez les citoyens. L'idéologie juridique en question fut pour cette raison amalgamée organiquement à l'idéologie officielle de la République, démontrant le caractère élevé au dessus de la notion de classe de la démocratie tchécoslovaque en tant

qu'Etat qui ne soumettait pas le droit au pouvoir, mais le pouvoir au droit. Les discours fleuris sur le droit comme réalisation des idées d'humanité et de moralité enveloppaient corrélativement d'un voile pudique la cruauté d'un droit bourgeois qui frappait durement la population laborieuse de l'Etat.

* * *

Sous-estimant dans son praticisme le traitement des questions théoriques générales, le social-démocratisme négligeait également l'analyse du droit en tant que fait social déterminé dans la complexité de l'ensemble des rapports. Ses représentants n'avaient pas d'attitude de principe clairement définie à l'égard du droit bourgeois considéré comme un tout. Ils se contentaient de prendre une position positive ou négative en face de telle ou telle loi, au gré des exigences de leur politique opportuniste. Recevant comme allant de soi le droit bourgeois en vigueur, ils en arrivaient de la sorte à accepter sa conception étrangère à l'idée de classe.

Cette conception du droit donnait la main à une approche réformiste de la démocratie. Un Etat démocratique moderne reposant sur la collaboration des classes édifie, au demeurant, un ordre juridique adéquat. Le droit n'est pas, alors, l'expression de la volonté objectivement déterminée de la classe au pouvoir, mais le produit d'un compromis entre les classes. Il s'agit ici d'un mélange d'éléments de caractères différents (capitalistes et socialistes).

Les processus économiques se déroulant sous l'impérialisme renforcent les éléments collectivistes, socialistes, dans l'économie aussi bien que dans le domaine du droit. Le vieux droit bourgeois se transforme graduellement en „droit social“. A l'idée de conjurer la révolution socialiste et au passage à une „conception évolutive du socialisme“ correspondaient les efforts tendant à démontrer que ce que l'on appelle la législation sociale fait partie de l'évolution socialiste sous le régime du capitalisme.

Donnant déjà dans le réformisme opportuniste sous l'Autriche semi-féodale, le social-démocratisme abandonna tout à fait l'idée de révolution socialiste au temps de la République Tchécoslovaque de démocratie bourgeoise, évoluant uniquement dans les limites de l'ordre existant et dans le cadre des lois en vigueur. Ayant cédé à leur foi aveugle en la légalité bourgeoise, le leaders du social-démocratisme, leurs discours le prouvent bien, aidèrent — aux côtés du masarykisme — à cultiver dans les masses travailleuses de la Ière République Tchécoslovaque le „sens du droit“, le respect des lois de la bourgeoisie.

Le marxisme se garde de sous-estimer l'importance de l'action législative de l'Etat bourgeois en faveur de la classe ouvrière. Le prolétariat révolutionnaire, tout en repoussant en bloc le droit bourgeois, ne s'oppose pas pour autant à certaines lois dont la mise en oeuvre se solde par des avantages déterminés pour les travailleurs; il lutte, au contraire, pour l'adoption de telles lois. A l'époque de la décomposition du capitalisme, alors que la bourgeoisie recule en deça de sa propre légalité, le maintien des lois démocratiques bourgeoises peut créer des conditions favorables à l'essor du mouvement socialiste. Quoi qu'il en soit, la défense des droits démocratiques bourgeois ne saurait constituer la forme principale du combat pour le socialisme, son rôle restant toujours secondaire.

L'opportunisme devait exagérer unilatéralement la portée de cette forme de lutte contre le capitalisme, jusqu'à conclure finalement en faveur d'une voie non révolutionnaire menant au socialisme par le moyen de réformes entreprises sur la base du système juridique (et social) en vigueur. Par l'effet de sa dialectique interne, le social-démocratisme finit par faire d'une forme de la lutte contre la bourgeoisie une des formes de la défense de la suprématie bourgeoise. Toutes les démonstrations théoriques du caractère „socialiste“ d'une pareille activité n'y changent rien.

Des représentants du social-démocratisme, Z. Peška et F. Kraus furent ceux qui s'occupèrent le plus des problèmes relatifs à la théorie du droit.

Partant d'une conception sociologique d'allure psychologique, Peška faisait découler le droit de la nécessité d'une certaine organisation de la société. A ses yeux, le droit est la somme des idées que les divers individus se font du droit. La notion d'un ordre juridique supra-personnel n'est qu'une fiction. La réunion du droit et de l'Etat n'est pas le fait d'une nécessité interne, elle n'est qu'une convention. Du point de vue de son contenu social, le droit n'est nullement le diktat d'une seule classe, mais un compromis passé entre plusieurs classes.

Ayant procédé à partir d'un rapport mécanique et unilatéral entre l'économie et le droit, Peška en venait à nier l'essence de classe du droit et à conclure tout à fait faussement au maintien volontaire des normes juridiques, maintien soi-disant caractéristique surtout pour l'Etat moderne, lequel se distinguerait par son caractère coopératif. Par ces conclusions, Peška contribuait à la justification de la politique opportuniste de la direction droitière de la social-démocratie.

Kraus s'est attaché aux problèmes de la théorie marxiste du droit et de son développement. A la suite d'un examen critique de l'évolution de cette théorie, il analyse particulièrement le rôle du droit sous le capitalisme (rôle conditionné par l'omnipotence de la production marchande) et la conception juridique du monde en tant que conception du monde classique pour la bourgeoisie. Au stade intermédiaire du capitalisme au communisme, lorsque la production des marchandises sera sur son déclin et que le matérialisme dialectique sera la conception du monde, le droit perdra, lui aussi, son caractère mystérieux (lié au fétichisme de la production marchande) mais, avant de dépérir complètement, il restera cependant encore un agent important de la régulation des rapports sociaux.

On trouve chez Kraus un enchevêtrement d'idées justes et fécondes et d'illusions réformistes courantes concernant la transition graduelle du capitalisme au socialisme. Son travail reflète par ailleurs l'influence de la philosophie idéaliste du droit (appréciation positive du normativisme).